

BAHRIYE MÜZE VE KÜTÜPHANE
İDARESİ'NİN KURUCU MÜDÜRÜ
MEHMET HİKMET (SALAHOR) PAŞA
(1863-1934): HAYATI, ASKERİ
FAALİYETLERİ VE ESERLERİ *

Mehmet KORKMAZ**

ÖZET

Bahriye Mektebi'nden 1882'de mezun olan Mehmet Hikmet Paşa, Osmanlı donanması ile Bahriye Nezareti'nin çeşitli daire ve komisyonlarında uzun yıllar görev yapmıştır. Atina Sefareti emrinde ataşenaval (deniz ataşesi) olarak bulunmuş, ardından Sultan II. Abdülhamit döneminde Yıldız Sarayı'nda padişah yaveri olarak vazifelendirilmiştir. Aynı dönemde 1897 yılında tesis edilen Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'ne kurucu müdür olarak atandığı gibi Tersâne-i Âmire bünyesinde Terzihane'nin açılışına da öncülük etmiştir. Sonraki yıllarda bahriyede birçok farklı üst düzey vazifelerde bulunarak başarılı işlere imza atmıştır. Osmanlı donanması için Amerika Birleşik Devletleri ve bazı Avrupa ülkelerindeki tersanelerde inşa ettirilen gemilere nezaret etmek üzere geçici görevle birçok defa yurtdışına da gönderilmiştir. Gittiği ülkelerin deniz ticaretini, bahriye teşkilatını, tersanelerini ve donanma gemilerini inceleme imkânı bulmuştur. Paşa, Sadece incelemekle kalmamış, edindiği izlenimleri yazmıştır. Türk denizciliği ile Avrupa ülkeleri denizciliğini mukayese eden yazılar kaleme almıştır. Son dönem Osmanlı bahriyesinde önemli makamlarda bulunmasına ve çok sayıda telif ve tercüme eseri olmasına rağmen mevcut literatürde hakkında fazla bilgi bulunmayan Bahriye Mirlihası Mehmet Hikmet Paşa'nın hayat hikâyesinin ve askerî faaliyetlerinin ortaya çıkarılması bu makalenin temel hedeflerinden biridir.

Anahtar Kelimeler

Mehmet Hikmet (Salahor) Paşa, Bahriye Müzesi ve Kütüphanesi, Müzecilik, Kütüphanecilik, Osmanlı Donanması.

---

* Makalenin geliş tarihi: 15.02.2020 / Kabul tarihi: 14.05.2020

** Dr., Deniz Müzesi, Deniz Tarihi Arşivi Arşiv Uzmanı / mkorkmaz10@gmail.com
(ORCID Numarası: 0000-0002-7988-742X)

Giriş

Mehmet Hikmet, 1882 yılında Bahriye Mektebi'nin güverte sınıfından mezun olduktan sonra bir süre Donanma-yı Hümâyün gemilerinde görev yaptı. Ardından Atina Sefareti emrine ataşenaval olarak atandı. Üç yıl sonra İstanbul'a döndüğünde Sultan II. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin Efendi'nin özel hocalığına tayin edildi. II. Abdülhamit döneminde yaklaşık 22,5 yıl (1881-1903) Bahriye Nazırı olarak görev yapan dönemin muktedir devlet adamlarından Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın damadı olması sebebiyle diğer bahriye subaylarına göre daha ayrıcalıklı bir konumda bulunmuştur. Fakat bu durum 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Hikmet Paşa'nın aleyhine dönmüştür. Nitekim, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Abdülhamit dönemi ricalinden olduğu gerekçesiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi baskısıyla Basra Bahriye Kumandanlığı'na tayin edildi. Aynı dönemde çıkarılan *Tasfiye-i Rütüb Kanunu* gereği birçok subaya uygulandığı gibi rütbesi de bir derece tenzil edildi. Bahriye Nezareti'nin üst makamlarında görev yapmasına ve çok sayıda telif ve tercüme çalışması bulunmasına rağmen Hikmet Paşa'nın şimdiye kadar müstakil bir incelemenin konusu olmadığı görülmektedir. Büyük ölçüde birincil kaynaklar ve ayrıca ilgili literatür eşliğinde hazırlanan bu çalışma, Hikmet Paşa'nın hayatını ve askerî faaliyetlerini ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Mehmet Hikmet'in Doğumu ve Ailesi

Mehmet Hikmet, İstanbul'un Mahmutpaşa semtinde 25 Nisan 1863'te doğdu. Babası Salahor¹ Şeyh Bekir Efendizâde şöhretiyle bilinen Hacı İsmet Paşa'nın oğlu olan Bekir Siddık Bey'dir. Babasının adı bazı kaynaklarda Ebu-

---

¹ "Salahor" lakabının hangi anlama geldiği tespit edilememekle birlikte, tarih sözlüklerinde yer alan "Salahur-ı Hassa", yani Saray'daki Has Ahır'ın birinci sınıf hademelerinden olan binicilere verilen isimden gelmiş olma ihtimali akla gelmektedir. XVIII. yüzyılda salahurların sayısı iki bin civarındaydı. Padişahların atlarını talim ettirmek ve resmi günlerde bunlara binerek hüner göstermek salahurların vazifeleri arasındaydı. Has salahurlarının âmiri terfi ederse ikinci imrahorluk verilirdi. Bunlara serâhur da denirdi. Bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, İstanbul 1986, s. 297.

bekir Sıddık olarak da geçmekte olup kendisi askerlik mesleğini seçmişti. Bekir Sıddık Bey ile ilgili malumat son derece kısıtlı olup yüzbaşı rütbesindeyken Doksanüç Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum önlere şehit olduğu bilgisi mevcuttur.² Mehmet Hikmet Paşa, vefatından kısa süre evvel yazdığı kendi terceme-i hâl varakasinda, babasının ve dedesinin harp meydanında şehit olduğundan bahsetmektedir.³

Mehmet Hikmet, ilk evliliğini Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın kızıyla yaptı.⁴ Bu evliliğin ne zaman gerçekleştiği tam olarak tespit edilememekle birlikte Hikmet Paşa'nın 1904 tarihli bir arzuhalinde "sekiz yıl damadı olduğum" ve "üç evladım ve validem ile hayat sürmekteyim"⁵ ifadeleri nazarı itibara alındığında bu tarihte Hasan Hüsnü Paşa'nın kızıyla artık evli olmadığı anlaşılmaktadır. Hikmet Paşa'nın kendi yazdığı özgeçmişinde, fazla bir detay vermeden harpte bir oğlunun şehit olduğundan bahsetmesi⁶ ilk evliliğinden olan üç evladından birini kaybettiğini göstermektedir. Hikmet Paşa ikinci evliliğini Avusturyalı Gertrude Alexandra Schweitzer (d. 1892) ile yaptı (1907). Bu evlilikten Ayşe Sâmiye (1909), Emine Nilüfer (1922) ve Fatma Hâle (1925) adlı kızları olmuştur.⁷

2. Mehmet Hikmet'in Eğitim Hayatı

² *Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD.d.) 153/39; *Deniz Müzesi Komutanlığı, Deniz Tarihi Arşivi (DTA)*, Bahriye Nezareti Sicill-i Ahvâl Kalemi (BH.SAİD.) 18958/30, Lef 5 (Bu vesika için bkz. EK-1); Mehmet Hikmet, *Sefâin-i Harbiye ve Ticâriye-i Osmâniye'nin Islahı Hakkında Lâyihâ*, İstanbul 1308, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. 4124, s. 3.

³ "Muhtasar Terceme-i Hâl", Özer Ali Önkâl Arşivi. Özer Ali Bey, Mehmet Hikmet Paşa'nın kızı Ayşe Samiye hanımın torunlarından olup bu makalenin hazırlanışı sırasında kendisi tarafından paylaşılan bazı belge ve bilgiler çalışmamızın kimi eksik yanlarının tamamlanmasına imkân sağlamıştır. Bu vesileyle kendisine çok teşekkür ederim.

⁴ Hasan Hüsnü Paşa'nın tespit edebildiğimiz 14 çocuğundan dördü kız olup bunların adları Hamide, Emine Nimet, Fatma Nazime ve Naile'dir. Mehmet Hikmet'in burada adı geçenlerden ilki (Hamide) hariç diğerlerinden biriyle evlenmiş olduğu değerlendirilmektedir.

⁵ BOA, Yıldız Perakende Askerî (Y.PRK.ASK.) 226/103. Lef 1; Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.) 40/27.

⁶ "Muhtasar Terceme-i Hâl", Özer Ali Önkâl Arşivi.

⁷ Bu bilgi, şifâhen sayın Özer Ali Önkâl Bey'den alınmıştır.

Mehmet Hikmet, ilk eğitimine İstanbul Yenibahçe civarında bulunan Arabacı Mektebi adlı sıbyan mektebinde başladı. Buradaki eğitimine devam ederken dedesi İsmet Paşa'dan hususi olarak Türkçe ve Farsça dersleri aldı. Ayrıca ailesi tarafından tutulan hususi hocalardan Arapça ve Farsça öğrendi. Ardından o günkü mevcut rüşdiyeler arasında iyi eğitim vermesiyle bilinen Çağaloğlu'ndaki Dârülmaârif Rüşdiyesi'nde eğitim gördü. Burayı tamamladıktan sonra Kuleli Askerî İdadî Mektebi'ne kayıt yaptırdı. Müteakiben iki yıl Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde eğitim gördü. Fakat bir süre sonra bu okuldan ayrılma kararı alarak 14 Mart 1880 tarihinde Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne geçti. 27 Ağustos 1882'de mülâzım-ı sâni (teğmen) rütbesiyle mektebin güverte kısmından sınıf ikincisi olarak mezun oldu.⁸ İyi bir eğitim aldığı görülen Mehmet Hikmet'in aynı zamanda başarılı bir öğrencilik hayatı geçirdiği de anlaşılmaktadır.

İyi derecede Fransızca, İngilizce ve Rumca bilen Mehmet Hikmet, İngilizce'yi Bahriye Mektebi'nde öğrenmişti. Fransızca'yı ise idadi mektebinde ve buradan mezun olduktan sonra devam ettiği Pangaltı'daki Harbiye Mektebi'nde öğrenmişti. Atina'da atasenaual olarak görev yaptığı sırada aldığı özel derslerle Fransızca'yı ilerlettiği gibi yine burada aldığı özel derslerle Rumca da öğrenmişti.⁹ Kendi terceme-i hâl varakasinda "Biraz da Almanca anlarım"¹⁰ diye yazmış olmasından Almanca'ya da âşina olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim hayatının ilk yıllarında öğrendiği Arapça ve Farsça dillerine zaten vukûfiyeti vardı.

3. Mehmet Hikmet Bey'in Meslek Hayatı

Mehmet Hikmet, Bahriye Mektebi'nden mezun olduktan sonra mülâzım-ı sâni rütbesiyle *Hüdavendigâr* adlı top talim gemisinde vazife yaptı. Bu sırada birinci derecede topçu zâbiti diploması aldı. Ardından *Muhbir-i Sürrur* adlı torpil tâlim gemisinde eğitim gördü. Bir ara *Asâr-ı Tevfik* fırkateyninde görevlendirildi. 6 Temmuz 1884'te mülâzım-ı evvel (üsteğmen) rütbesine terfi etti. Zırhlı *Orhaniye* fırkateyninde seyr-i sefâin muavini olarak

⁸ BOA, DH.SAİD.d. 153/39; DTA, Yoklama Kalemi Defterleri (YKL.d.) 3942/81; BH.SAİD. 18958/30, Lef 5; Bahriye Nezareti (BN.) 382/13844; Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz 1773*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 1977, s. 52.

⁹ DTA, BN. 382/13844.

¹⁰ "Muhtasar Terceme-i Hâl", Özer Ali Önkal Arşivi.

bulundu. Sonra Tîr-i Güverte'de¹¹ görev yaptı. 12 Temmuz 1885'te yüzbaşı rütbesine terfi etti. 18 Temmuz 1886'da 20 Sterlin maaşla Atina Sefareti emrine ataşenaval¹² olarak atandı.¹³ Bu görevi sırasında Yunanistan hükûmetinin bahriye politikası ve gemi inşa faaliyetlerine dair topladığı bilgileri düzenli olarak İstanbul'a gönderdi. Sadece Yunan donanması değil, başta İngiltere'nin Akdeniz Filosu donanmasına dair olmak üzere farklı konularda İstanbul'a raporlar yazdığı görülmektedir. 6 Ekim 1886 tarihinde Yunanistan'ı ziyaret eden İngiltere kraliçesinin ikinci oğlu Edinburgh Dükü'nün hem ziyaretine ilişkin hem de bu ziyarete iştirak eden İngiltere'nin Akdeniz filosuna ait üç zırhlı fırkateyn, dört korvet ile iki torpidoya ve bunların teknik özelliklerine dair Hikmet Efendi'nin bir raporu mevcuttur.¹⁴

Hikmet Efendi 30 Ekim 1888 tarihli bir diğer raporunda Yunan Kralı Yorgi'nin tahta çıkışının 25. yılı kutlamaları sebebiyle Almanya, Avusturya, İngiltere, Rusya ve Fransa devletleri tarafından tören için gönderilen harp gemileri ile bunların teknik özelliklerine ve tören sırasında icra ettikleri faaliyetlere dair bilgiler vermiştir.¹⁵ Hikmet Efendi Yunan donanma politikası ve bilhassa Yunanistan tarafından Avrupa'ya sipariş verilen harp gemilerine dair hazırladığı raporlarını da düzenli olarak Bahriye Nezareti'ne göndermiştir. 9 Nisan 1889 tarihli raporunda Yunanistan'da icra edilecek askerî talimler ile Avrupa'ya sipariş olunan harp gemileri ve olası Yunan saldırı planlarına dair

¹¹ Tîr-i Güverte, Tersane-i Âmire'de gemilerin armalarını imal etmek, arma mevkilerini tespit etmek ve donatmak gibi uzmanlık gerektiren işlerle uğraşan bir birimdir. Bkz. Süleyman Nutki, *Kamus-ı Bahrî*, İstanbul 1917, s. 133; Lütfi Gürçay, *Gemici Dili*, İstanbul 1943, s. 382. Bu konuya dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Metin Ünver, "A Lesser Known Branch in the Ottoman Imperial Dockyard: Tir-i Guverte", *Between Continents, Proceedings of the Twelfth Symposium on Boat and Ship Archaeology*, ed. Nergis Günsenin, İstanbul-Türkiye, 7 - 12 September 2009, Ege Yayınları, İstanbul 2012, s.189-193.

¹² Osmanlı Devleti'nde ataşenavallık kurumuna ilişkin detaylı bilgi için bkz. Aydın Çakmak-Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallık", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 66 (2017/2), İstanbul 2017, s. 77-106. Osmanlı Devleti'nde ataşenavallar da dâhil olmak üzere askerî ataşelik kurumunun gelişimine ilişkin ayrıca bkz. Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, İstanbul 2019, s. 42-87.

¹³ DTA, YKL.d. 3942/81; BH.SAİD. 18958/30, Lef 5.

¹⁴ Söz konusu rapor için bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 35/68. Lef 1.

¹⁵ Söz konusu raporlar için bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 51/40. Lef 2-4; Y.PRK.ASK. 51/41. Lef 2.

malumat verdiği görülmektedir.¹⁶ 26 Aralık 1889 tarihli diğer bir raporunda ise Yunanistan'ın Avrupa'da imal ettirdiği iki zırhlı kruvazöre ilişkin detaylı teknik bilgilere yer verdiği dikkati çekmektedir. Yunanistan'ın dört adet zırhlı daha sipariş vermek istediği ve bunun için bütçeden tahsisat talep ettiği bilgisi de bu raporda yer almıştır.¹⁷ Hikmet Efendi tarafından Bahriye Nezareti'ne gönderilen raporlarda değinilen konuların çoğu, öneminden dolayı Sultan II. Abdülhamit'e arz edilmek üzere Bahriye Nezareti tarafından Yıldız Sarayı Mabeyn-i Hümayun Başkâtâbeti'ne havale edilmiştir.

Hikmet Efendi Atina'da yaklaşık üç yıl kaldıktan sonra 27 Eylül 1889'da İstanbul'a döndü ve Zırhlı *Orhaniye* fırkateyninde görevlendirildi. Aynı zamanda Bahriye Nezareti yâver-i harpliğine tayin edildi.¹⁸ O yıl ilave görevle Bahriye Mektebi İngiliz lisanı imtihanlarında mümeyyiz olarak vazifelendirildi. Mektepteki yabancı dil eğitimi üzerine hazırladığı ve Bahriye Nezareti'ne takdim ettiği altı sayfalık lâyihası Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği'ne de arz edildi. Hikmet Efendi lâyihasında Bahriye Mektebi'nde verilmekte olan İngilizce derslerinin yetersiz olduğuna, öğrencilerin bu dili gerektiği gibi öğrenemediklerine dikkat çekmiştir. İngilizce'nin yanı sıra ikinci yabancı dil olarak Fransızca'nın yahut da İngilizce yerine Fransızca dersinin Bahriye Mektebi'nde öğretilmesinin gerekliliğine değinmiştir.¹⁹ Bahriye Mektebi'ndeki eğitime dair Sultan II. Abdülhamit'in emri üzerine Hikmet Efendi ile Mabeyn-i Hümayun mütercimlerinden Hakkı Bey'in birlikte hazırladıkları bir diğer lâyihada da mektebin idaresi ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi konularında görüş beyan edilmiştir.²⁰

Bu dönemde yüzbaşı rütbesinde bulunan Hikmet Efendi'nin Bahriye Mektebi'ndeki eğitim kalitesinin yükseltilmesine ilişkin raporlar kaleme alması ve bunu devletin en üst makamlarına arz etmesi, onun içinde bulunduğu askerî sınıfa ve mesleğine duyduğu derin ilginin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Hikmet Efendi meslek hayatının sonraki yıllarında aşağıda

¹⁶ BOA, Y.PRK.ASK. 54/35. Lef 2-3.

¹⁷ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) 41/88.

¹⁸ DTA, YKL.d. 3942/81; BH.SAİD. 18958/30, Lef 5; *Salnâme-i Bahrî*, Matbaa-i Bahriye, sene 1307, s. 111; *Ceride-i Bahriye*, sayı: 18, 6 Şubat 1305, s. 1.

¹⁹ Söz konusu lâyiha için bkz. DTA, BN. 661/26430.

²⁰ Bkz. DTA, BN. 661/26430. (22 Aralık 1891).

ayrıntılı olarak üzerinde durulacağı üzere, farklı konularda çok sayıda raporlar hazırladı. Yüzbaşı rütbesindeyken yazdığı “*Sefâin-i Harbiye ve Ticariye-i Osmaniye'nin Islahı Hakkında Lâyiha*” başlıklı bir raporu da bulunmakta olup bu rapor, aşağıda makalemizin Hikmet Efendi'nin eserleriyle ilgili bölümünde ele alınacaktır.

1889 yılının son aylarında Atina'daki görevinden İstanbul'a döndükten sonra Hikmet Efendi'ye ilave görev olarak o sırada henüz beş yaşında bulunan ve bahriyeye kaydı yaptırılan Sultan II. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin Efendi'ye hususi hocalık yapma vazifesi de verildi.²¹ Aynı zamanda *fahrî yaver-i hazret-i şehriyârî* unvanı alarak padişah yaverleri arasına girdi. Ardından sırasıyla 11 Mart 1892'de binbaşı, 26 Aralık 1893'te kaymakam (yarbay), 29 Nisan 1896'da ise miralay (albay) rütbelere terfi etmiştir.²²

3.1. Mehmet Hikmet Bey'in Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi Müdürlüğü

Hikmet Bey albay rütbesinde bulunduğu sırada, 31 Ağustos 1897'de açılan Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'ne müdür olarak atandı. O sırada binbaşı rütbesinde bulunan Süleyman Nutki ile birlikte müzenin kurucuları arasına dâhil edildi. Ayrıca Kalyon Kâtibi Ömer Efendi hâfız-ı kütüb (kütüphaneci), Brik Kâtibi Hasan Efendi ise tahrirat (yazı işleri) kâtibi tayin edilmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in onayı ile kurulan ve bugün Deniz Müzesi olarak faaliyetlerini devam ettiren bu kurumun teşkilinde ve gelişiminde Hikmet Bey, yardımcısı Süleyman Nutki Bey ile birlikte önemli işlere imza atmıştır.²³

Bahriye Müzesi'nin ilk kadrosunda yer alan isimlerden biri olan Nutki, sonraki yıllarda müze ile ilgili kaleme aldığı yazılarında müzenin açılmasına ilişkin bazı mühim bilgilere yer vermiştir. Bahriye Müzesi açılması için doğrudan Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'ya bir mektup yazdığını beyan eden Nutki, bahriyeye ilişkin birçok nadir eserin tersaneninin hurda mağazalarında

²¹ Hikmet Bey sonraki yıllarda hazırladığı bir raporunda, Şehzade Burhanettin Efendi'nin eğitimiyle yaklaşık 15 yıl ilgilendiğini ifade etmektedir. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 226/103, Lef 1.

²² *Ceride-i Bahriye*, sayı: 38, 11 Kasım 1890, s. 141; DTA, YKL.d. 3942/81; DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 5.

²³ *Bahriye Salnâmesi*, Onuncu Def'a, (Hicrî 1317), s. 38. Hikmet Bey ile Süleyman Nutki ve müze personelinin birlikte olduğu bir fotoğraf için bkz. EK-3.

harap bir vaziyette bulunduğunu gördüğünden bunların bir mekânda sergilenmesinin önemi üzerinde durmuştur. Gemi modelleri, feshedilen gemilerin isim levhaları, baş figürleri, makine modelleri, seyir aletleri gibi kullanılmayan fakat tarihi değere sahip objelerin sergilenmesine dair bu mektuba, açılacak müzenin işleyişine dair 3-4 maddelik bir nizamnameyi ek yaptığını da beyan etmektedir. Nutki, teklifinin Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından uygun görüldüğünü, fakat o sırada yüzbaşı rütbesinde bulunduğunu, dolayısıyla her yere nüfuz edemeyeceği ve almak istediği şeyler için bahriye dairelerine söz dinletemeyeceği gerekçesiyle müzeye kendisinin yerine Albay Hikmet'in tayin edildiğini de ifade etmektedir.²⁴

Hikmet Bey'in müzeye müdür olarak tayinini, bu zor iş için muhtaç olunan desteğin sağlanmasına yönelik bir adım olarak niteleyen Süleyman Nutki, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın müzenin açılmasına izin vermesini *bahriyeye yapılan en faydalı bir hizmet* olarak yorumlamıştır. Tersane-i Âmire fabrikaları ile ambar ve mağazalarında âtil vaziyette, hatta çamurlar içinde bulunan top, gülle, silah gibi âsâr-ı atika (eski eserler) müze için toplanmaya çalışılırken mağaza bekçilerinin ve memurlarının mukavemetiyle karşılaşıldığı fakat Hikmet Bey'in nüfuzunu kullanmasıyla bu zorlukların üstesinden gelindiği bilgisi de Nutki tarafından verilmektedir.²⁵

İlk olarak Tersane-i Âmire içerisindeki Mayın ve Müfreze Kumandanlığı'na ait üç katlı bir bina Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'ne tahsis edilmiştir.²⁶ Binada fiziki olarak gerekli hazırlık ve düzenlemeler yapıldıktan sonra başta Tersane-i Âmire olmak üzere Bahriye Nezaretî'nin çeşitli birimlerinden toplanan müzelik objeler bu binada sergilenmek üzere hazır hâle getirilmiştir. Müze bünyesinde bir de bahriye ihtisas kütüphanesi teşkil edilmiştir.

Müze ve kütüphanedeki hazırlıklar tam olarak bitmemiş olsa da Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 21. yılına rastlayan Rumi 19 Ağustos 1313 /

²⁴ Süleyman Nutki, "Bahriye Müze ve Kütüphanesi", *Donanma Mecmuası*, Sene 4, Sayı 31-7 (Eylül 1328), s. 348-349; *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz: Nurcan Bal, İstanbul 2003, s. 121.

²⁵ Süleyman Nutki, a.g.m., s, 349.

²⁶ Süleyman Nutki, "O tarihte yeni inşa edilmiş olan eski Tîr-i Güverte Kışlası karşısındaki binanın üst katına arka tarafından bir kapı açılarak müzeye tahsis edilmiştir" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Süleyman Nutki, a.g.m., s, 349.

Miladi 31 Ağustos 1897 tarihinde müzenin resmi açılışı törenle gerçekleştirilmiştir. Törene Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa ile birlikte bazı bahriye ümera ve zâbitleri de katılmıştır. Bu sırada nazır, müze ziyaret defterinin başına müzenin faydalı olmasına ilişkin temennilerini yazmıştır.²⁷ Ertesi günkü *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'*nde Bahriye Müze ve Kütüphanesi İdaresi'nin teşkilini, bahriyedeki ilerlemenin göstergesi olarak yorumlayan bir haber yer almıştır. Nazırın kütüphaneye kıymetli bir yadigar olmak üzere fıstıkî renkli, âbâdî kâğıt üzerine el yazısıyla yazılı, haritalar ve resimlerle süslü bahriyeye ait üç ciltlik güzide bir eseri hediye ettiği haberde yer almıştır. Tersane-i Âmire'nin bütün kısımlarını gösteren bir adet haritanın da yine nazır tarafından kütüphaneye hediye edildiği açıklanmıştır.²⁸ Haberde üç cilt olarak bahsi geçen eserin Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriye'*sinin müstensih nüshaları olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu eserler hâlen Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi yazma eserler koleksiyonu arasında bulunmaktadır. Eserlerin iç kapağında 19 Ağustos 1313 (31 Ağustos 1897) tarihinde Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından kütüphaneye hediye edildiklerine dair malumat mevcuttur.²⁹

Kütüphaneye, başta nazır olmak üzere bahriye ümera ve zabitlerinin bazı yazma ve matbu eserler bağışladıkları ve kütüphanenin ilk koleksiyonlarının bu şekilde meydana geldiği anlaşılmaktadır.³⁰ Nitekim, Hikmet Bey ile Süleyman Nutki Bey de kütüphaneye kitap bağışı yapanlar arasında bulunmaktadır. Hikmet Bey'in 16'sı Türkçe (üçü el yazması), 8'i İngilizce, 5'i Fransızca, 3'ü Rusça ve ikisi Yunanca dillerinde olmak üzere toplam 34 adet kitap

²⁷ *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, s.122.

²⁸ *Tercümân-ı Hakikat*, sayı: 5869-669, 20 Ağustos 1313 (1 Eylül 1897), s. 2. Müzenin açılışına ilişkin gazetede ki bu haberdar eden haberden benî haberden eden sayın Dr. Ruhi Güler'e teşekkür ederim. Bu haberin, bir gün evvel yayınlanan *Ceride-i Bahriye'*den aynen iktibas edildiği de anlaşılmaktadır. Bkz. *Ceride-i Bahriye*, sayı: 215, 19 Ağustos 1313, s. 98.

²⁹ Günümüzde Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde 290 civarında yazma eser mevcuttur. Bu eserlerin uzman bir ekip (Günay Kut - Mehmet Akyar - Elvan Torun) tarafından hazırlanan kataloğunun önümüzdeki günlerde yayınlanması planlanmaktadır.

³⁰ Bahriye Müze ve Kütüphane idaresi'nin ilk oluşumunda toplanan kitaplara ve müze objelerine ilişkin bkz. *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, (Hazırlayanlar: Miralay Hikmet - Binbaşı Süleyman Nutki), Bahriye Matbaası, İstanbul 1315. 56 s. (Katalogun basım yılı dış kapakta 1317, iç kapakta ise 1315 olarak yazılıdır).

bağışında bulunduğu görülmektedir. Bağışları arasındaki el yazması eserlerden ikisi ise kendisi tarafından yazılmıştır. Bunlar *Hendese Tertibi* (1881) ve *Mirat-i Sihat ve Mecruhîne Muavenet* adlı eserleridir.³¹

Kitaplara ilave olarak yine Hikmet Bey tarafından, İstanbul Boğazı'na gerilen zincirin fotoğrafı, Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa'yı tasvir eden bir tablo ile Trafalgar Muharebesi'ni gösteren bir tablo da Bahriye Müzesi'ne hediye edilmiştir.³² Sonraki dönemlerde gerek satın alma gerekse başta Bahriye Mektebi Kütüphanesi'nden olmak üzere bazı kütüphanelerden bahriyeye ilişkin kitaplar nakil yoluyla kütüphaneye dâhil edilmiş ve kütüphanenin ilk koleksiyonları oluşturulmuştur. Yine bazı bahriye subayları tarafından da zaman zaman kütüphaneye kitap bağışı gerçekleştirilmiştir.³³

³¹ *Denizde İntişâr-ı Revgan, Terakkiyât-ı Cedide-i Bahriye* (2 adet), *Karadeniz Kılavuzu, Terbiye-i Etfâl* adlı matbu eserler de Hikmet Bey'in kendi çalışmaları olup kütüphaneye hediye ettikleri arasındadır. Bağışladığı diğer eserler arasında Türkçe olanlar şunlardır: 1872 ve 1884 yıllarına ait iki adet *Takvim-i Bahrî; Heyet-i Bahriye ve İrtifa Almak Usulü; Ali Sedad, Kavaid-i Tahavvülât* (1300); *Talimnâme* (1295); Cemaleddin Efendi, *Osmanlı Tarihi ve Müverrihleri* (1314); Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarihi-i Osmanî* (1287); Ahmed Şakir Paşa, *Takvim-i Nücûmî* (1306); Ahmed Şakir Paşa, *Sene-i Maliye Hakkında Mütalaât* (1308). Hikmet Bey tarafından bağışlanan yabancı dildeki eser isimlerinin kataloğa Türkçe'deki karşılıklarıyla kaydedildikleri görülmektedir. Bunlardan İngilizce olanlar: Robert Ford, *Hendese* (1845); *Top Talimnâmeleri* (1871); *Top Talimnâmeleri* (1881); *Celalâbâd Müdafaası* (1851); *Seyahat İçin Zaman Cetveli; İngiltere Nizamnamesi* (1877); *Elektrik ve Tatbikatı*; James, *Kevâkib-i Sâbite* (1868). Fransızca eserler ise şunlardır: Julver, *Malumat-ı Bahrî* (1887); *Avrupa Süfüin-i Harbiyesi Tarifâtı* (1889); Kapril, *Torpedo* (1885); Duraser, *Zâbitân-ı Bahriyeye Muhtıra* (1888); Roşaro, *Fransa Bahriyesi* (1888). Rusça olanlar: *Alâim-i Havaiyye Dairesinin Kazai Bahriyeye Âit Raporu* (1884), *İstihkâm Risâlesi* (1871); *Gemicilere Mahsus Cep Kitabı* (1884). Yunanca olanlar: 1884 ve 1888 yıllarına ait iki adet *Yunan Bahriye Kanunnâmesi*. Bkz. *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, s. 2-3, 5, 7, 9-10, 14-15, 20-21, 24, 26-27, 30-31.

³² *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, s. 52-53.

³³ *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, s. 2-53. 1901 yılında Bahriye Nezareti Baştercümanı Moiz Bey 37 adet, Sakız Adası Kardemile eski liman reisi Mülâzım-ı evvel Mehmet Rıfat Efendi ise Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde toplam 52 adet kitabı Bahriye Müzesi bünyesindeki kütüphaneye bağışlayanlar arasında yer almışlardır. Ayrıca Maarif-i Umumiye Nezareti Evrak Müdürü Ali Galib Bey de 139 adet kitap ve risaleyi Bahriye Kütüphanesi'ne bağışlamış, bu davranışından dolayı kendisine Bahriye Nezareti tarafından teşekkür yazısı gönderilmiştir. Bkz. *İkdam*, 8 Mayıs 1901, s.3; *DTA*, Mektubî Kalemi (MKT.) 1062/35. 4 Aralık 1897.

Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin teşkili, geliştirilmesi ve müzede modern usule uygun olarak objelerin sergilenmesine ilişkin ilk çalışmalar Hikmet Bey'in müdürlüğü döneminde yapılmıştır. Müze ve kütüphanenin çalışma esasları belirlenmiş ve 29 maddeden oluşan *Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresine Dair Talimat* yayınlanmıştır. Kütüphane koleksiyonunun genişletilmesi amacıyla denizcilikle ilgili yayınların takibi ve temini yapılmıştır. Bu amaçla yurt dışından bazı mecmua ve kitaplar getirtilmiştir. Müze ve kütüphanenin ilk kataloğunun hazırlanması da yine bu dönemde olmuştur. Söz konusu katalogta, Hikmet Bey ve Nutki Bey tarafından ortak imzalı bir mukaddime yazısı kaleme alınmıştır.³⁴

Hikmet Bey 1897 yılından itibaren yaklaşık 11 yıl boyunca, yani 1908 yılının Kasım ayına kadar Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi'nin müdürü olarak vazife yapmıştır. Buna rağmen müzenin tarihçesine ilişkin bilgi veren bazı kaynaklarda Hikmet Bey'in adının yer almadığı yahut aynı dönemde görev yapan başka bir isimle karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonraki yıllarda bahriye nazırı olarak görev yapan fakat müzenin idareciliğinde hiç bulunmamış olan Arif Hikmet Paşa'nun kimi kaynaklarda müzenin kurucuları arasında gösterilmiş olması, benzer isimlerin karıştırılmasından kaynaklanmaktadır.³⁵

Hikmet Bey 1898 yılında Tersane-i Âmire içerisinde açılan Bahriye Terzihanesi'nin de kurucuları arasında yer almıştır. Kendisi, Terzihane'nin kurulması teklifinde bulunmuş, kabul edilmesi üzerine de 1898-1902 yılları arasında Bahriye Müzesi Müdürlüğü görevine ilave olarak Terzihane'nin de kurucu müdürlüğü görevini ifa etmiştir.³⁶

³⁴ *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, Bahriye Müzesi'nin bu ilk kataloğundan sonra mevcut yayınlara göre bilinen ikinci kataloğu 1917 yılında basılmıştır. Bkz. *Bahriye Müzesi Kataloğu*, (Hazırlayan: Ali Sami), İstanbul 1333/1917, 84 sayfa+40 resim. Her iki matbu katalog Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde mevcuttur.

³⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan *İstanbul Deniz Müzesi* başlıklı maddede Deniz Müzesi'nin kurucusunun Arif Hikmet Paşa olduğunun yazılı olması, bu hatanın tekrar edildiğini göstermektedir. Bkz. Tayfun Akkaya, "İstanbul Deniz Müzesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul 2001, s. 304-305.

³⁶ *DTA*, BN. 238/6630. Bahriye Yoklama Kalemî'nin 5 Ekim 1907 tarihli yazısı.

3.2. Mehmet Hikmet Bey'in Hususi Bir Tersane Açılmasına Dair Önerisi

Terzihane açılması örneğinde olduğu gibi yenilikçi ve girişimci yönü olduğu görülen Hikmet Bey'in bu değerlendirmeyi destekleyen bir diğer teşebbüsü de, Küçükçekmece Körfezi'nde hususi bir tersane açılmasına ilişkin önerisi olmuştur. Bu amaçla, 99 sene müddetle imtiyazını talep ettiği tersanenin teşkili için Ticaret ve Nafia Nezareti'ne 17 Nisan 1899 tarihinde yazılı bir başvuruda bulunmuştur. Karadeniz ile Akdeniz arasında işleyen gemilerin ana güzergâhında bulunan ve en önemli uğrak yeri olan İstanbul Limanı'na bir yıl içerisinde uğrayan gemi sayısının dünyanın en işlek limanlarına uğrayan gemi sayısından fazla olduğuna dikkat çekmiştir. İstanbul Boğazı'nda gemilerin çarpışması, bir yere çarpması veya batması gibi deniz kazalarına sık rastlandığından kazazede gemilerin tamiri için bir tersane açılmasının devlete yarar sağlayacağına değinmiştir. Tersane-i Âmire'deki fabrika ve havuzların yeni teknolojiyle donatılarak harp ve ticaret gemileri imal edebilecek dereceye çıkarılmış olmalarına rağmen buralarda genellikle Donanma-yı Hümayun ile İdare-i Mahsusa vapurları teçhiz ve tamir edilmekteydi. Bu hususa dikkat çeken Hikmet Bey, yabancı ticari gemi kaptanlarının mecbur kalmadıkça Tersane-i Âmire havuzlarına müracaat etmeyip genellikle tamiratı kendilerinin icra ettikleri veya ciddi tamirat için Odessa, Şıra, Malta, İskenderiye gibi limanlardan birine gittikleri bilgisini vermiştir.³⁷ Bu yüzden tam teçhizatlı bir tersane açmak istediğini beyan eden Hikmet Bey, üstün deniz gücüne sahip İngiltere'nin, ülkesindeki çok sayıdaki devlet tersanelerine ilave olarak hususi tersaneler açılmasına izin vermesini de örnek göstermiştir.

Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de bu tür hususi tersaneler açıldığına, gelişmiş devletlerin bunu teşvik ettiğine, böylece ilgili devletlerin deniz gücünü ileri bir seviyeye taşıdığına değinen Hikmet Bey, Osmanlı Devleti'nde de bir, hatta birkaç hususi tersanenin açılmasına ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.³⁸ Avrupa'daki denizciliğe dair yenilikleri yakından

³⁷ DTA, BN. 438/16949. Miralay Hikmet Bey'den Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, 17 Nisan 1899.

³⁸ Hikmet Bey, İngiliz Lloyd şirketinin 1889 senesinde İngiltere ve İrlanda hususi tezgâhlarında İngiltere ve diğer bazı ülkeler için yeni 1.400.000 tonilato hacminde 861 adet tüccar gemisi ile 191.500 tonilatuluk 41 adet harp gemisi inşa ettirdiği bilgisini de

takip ettiği anlaşılan Hikmet Bey, Rusya'daki gelişmelere de değinerek Azak Denizi ile Karadeniz sahillerinde Rusya'nın ticaret gemisi inşa eden hususi tersaneler açtığı bilgisini vermiştir. Osmanlı Devleti sahillerinin birçok Avrupa devletine göre daha uzun olduğuna dikkat çekerek hususi tersane açılmasının teşvik edilmesini istemiştir.

Hikmet Bey bu konuya ilgisinin, Atina'da atasenaal olarak bulunduğu sırada Yunanistan tarafından Pire'de açılmasına izin verilen yabancı bir fabrikayı gezdikten sonra oluşmaya başladığını ifade etmiştir. Yunan deniz gücünün gelişmesinde büyük hizmeti bulunan bu fabrikanın sahibi olan İngiliz'in, 30 yıl evvel aynı fabrikayı İstanbul'da açmak istediğini ama izin alamaması sebebiyle bundan vazgeçtiğini ve fabrikayı Pire'ye açtığını belirten Hikmet Bey, İstanbul'da bir hususi tersane açılmasına ilişkin görüşünün o zamandan itibaren başladığını ifade etmiştir. 1898 yılında Türk Boğazları'nda 52 geminin kazaya maruz kaldığı bilgisini de veren Hikmet Bey, hem bunların tamirine hem de boğazlardan geçen birçok geminin karinalarının sık sık temizlenmesine olan ihtiyaç sebebiyle hususi tersane açmayı teklif etmiştir.

Tersane-i Âmire havuzlarına bir yılda yalnız 12 gemi girdiği bilgisini paylaşan Hikmet Bey, açacağı tersanenin tesisi için gerekli sermayeyi, teşkil edeceği Osmanlı Anonim Şirketi vasıtasıyla tedarik edeceğini beyan etmiştir. Kuracağı şirketin en az 100 bin lira sermaye ile işe başlayacağını bildirmiş ve açılışından sonraki 30 yıl içerisinde Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale'de benzeri bir şirkete imtiyaz verilmemesini talep etmiştir. Devletten gemi tamirine ilişkin gelecek taleplere uygun fiyatla öncelik vereceğini, imtiyaz müddetinin bitiminde tersane havuzlarını devlete bedelsiz olarak teslim edeceğini taahhüt etmiştir.³⁹

Hikmet Bey'in bu müracaatı Bahriye Nezareti'nin en üst karar alma mercii olan Şura-yı Bahriye'de değerlendirilmiş ve açılmak istenen tersanenin faydaları olmakla birlikte 100 bin liradan fazla sermaye ile kurulacak bir şirketin hissedarlarının ve çalışanlarından çoğunun emsallerinde görüldüğü

---

vermiştir. Bkz. *DTA*, BN. 438/16949. Miralay Hikmet Bey'den Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, 17 Nisan 1899.

³⁹ *DTA*, BN. 438/16949. Miralay Hikmet Bey'den Ticaret ve Nafia Nezareti'ne, 17 Nisan 1899.

gibi ecnebilerden teşekkül etmesinin muhtemel olduğunun altı çizilmiştir. İstanbul'un önemli bir müdafaa noktası olan Küçükçekmece taraflarına ecnebinlerin uzun müddet yerleşmelerinin ileride bazı sorunlara da yol açacağı yorumu yapılmıştır.⁴⁰ Bu değerlendirme Bâbiâli'ye intikal ettirilmiştir. Tersanenin açılmadığı göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı hükûmetinin, ortaya konulan güvenlik vb. sakıncalar sebebiyle projeye onay vermediği anlaşılmaktadır.⁴¹

3.3. Mehmet Hikmet Bey'in Mirliva (Tuğamiral) Rütbesine Terfisi ve Geçici Yurtdışı Görevleri

Miralay Hikmet Bey, 20 Aralık 1899 tarihinde mirliva (tuğamiral) rütbesine terfi etti. Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi Müdürlüğü ile Yıldız Sarayı'nda sürdürdüğü padişah yaverliği görevlerine ilave olarak sonraki günlerde çeşitli komisyonlarda ve Avrupa'da inşa ettirilen gemilerin teftişinde görevlendirildi. Yıldız'daki yaverliği sırasında Osmanlı harp gemilerinin (*Mesudiye* ve *Asâr-ı Tevfik*) modernizasyonuna dair hazırladığı bir raporunda Bahriye Nezareti ile bazı teknik konularda farklı görüşlere sahip olduğu ve bunu da açıkça ifade ettiği görülmektedir.⁴²

⁴⁰ DTA, BN. 438/16949. Şura-yı Bahriye'nin 30 Mayıs 1899 tarihli mütalaası.

⁴¹ Hikmet Bey'in teklifine benzer bir imtiyaz talebi de Berlin'de yaşayan Baron Bürkle ve Konsolos Renne Bey tarafından imzalı dilekçeyle 1901 yılında Sadaret'e yapılmıştır. Küçükçekmece'de gemi inşa ve tamir etmek üzere bir fabrika tesisine ilişkin talep incelenmek üzere Bahriye Nezareti'ne havale edilmiştir. (Bkz. *İkdam*, 27 Nisan 1901, s. 1). 1903 yılında ise Giritli Raif Efendi, Beykoz koyunda veya onay verilecek bir mahalde İstanbul'a gelen gemilerin tamirine mahsus olmak üzere hususi bir tersane açmak istediğini bir dilekçeyle Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirmiştir. Bu sırada mirliva rütbesinde bulunan Hikmet Paşa da daha evvel gündeme getirmiş olduğu teklifini ikinci defa Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bildirmiştir. (Bkz. *İkdam*, 8 Haziran 1903, s. 2; *İkdam*, 25 Haziran 1903, s. 2). Bu gazete haberlerinde verilen bilgiye göre Osmanlı hükûmeti her iki kişiye de açılacak hususi tersaneler için ön şartlar koymuştur. Ayrıntısı haberde mevcut olan bu şartları yerine getirmeyi taahhüt eden tâliplerle imzalanan mukaveleler Sadaret'e gönderilmiştir. Fakat Bahriye Nezareti, Hikmet Paşa'nın şart koştuğu İstanbul Boğazı'nda ve Marmara'da başka bir imtiyaz talebine izin verilmemesi hususundaki isteğini, bunun deniz ticaretinin gelişmesine ilişkin mevcut düzenlemelere uygun olmayacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir.

⁴² BOA, Y.PRK.ASK. 192/73. Mehmet Hikmet imzalı tarihsiz tahrirat. Vesikanın arka yüzünde BOA tarafından tahmini tarihleme yapılmış ve H. 1320 yılı yazılmıştır.

Mirliva rütbesine terfi ettikten hemen sonraki günlerde Hikmet Paşa Osmanlı hükûmeti tarafından üçü İngiltere’de ve biri de Amerika Birleşik Devletleri’nde olmak üzere inşa edilecek dört geminin durumunu incelemek üzere İngiltere’ye gönderildi. ABD’nin Philadelphia kentindeki *The William Cramp & Sons Ship Engine Building Company* adlı şirkette bir adet kruvazör (*Mecidiye*), İngiltere’de ise Armstrong fabrikasında iki adet yat (*Ertuğrul* ve *Söğütlü*) ile bir adet kruvazör (*Hamidiye*) inşa edilmekteydi.⁴³ Hikmet Paşa önce İngiltere’de inşaları tamamlanan gemilerin denize indirilme törenine katılmak, ardından da ABD’ye geçerek inşası süren kruvazörün durumunu incelemek üzere 1903 yılının Eylül ayı başında tekrar Londra’ya gönderildi. İngiltere’de inşaları tamamlanan gemilerin denize indirilme törenine katıldı.⁴⁴ Ekim ayında ABD’ye geçerek inşası bitmek üzere olan *Mecidiye* kruvazörünün teslim alınmadan önceki teftişini yaptı.⁴⁵ Kruvazör 1902 yılında Sultan II. Abdülhamit’in emri üzerine sipariş edilmiş, ayrıca Armstrong fabrikasına bir adet de yat siparişi verilmişti.⁴⁶ İngiltere’de ve Amerika’da inşa edilen her iki kruvazör 1904 yılının Nisan ayı sonlarında İstanbul’a getirilerek donanma filosuna dâhil edilmiştir.

İngiltere ve Amerika’daki görevlerini tamamlayan Hikmet Bey, 1 Haziran 1904 tarihinde İstanbul’a dönmüştür.⁴⁷ Bahriye Müzesi Müdürlüğü görevinin yanı sıra Yıldız Sarayı’nda Padişah yaveri olarak vazifesini sürdürmüştür. Hikmet Paşa’nın bu döneme ilişkin faaliyetlerinden biri de II. Abdülhamit’in saray ressamı İtalyan Fausto Zonaro ile Padişah arasındaki iletişimi sağlamak olmuştur. Bu cümleden olarak, Fatih Sultan Mehmet’in re-

⁴³ BOA, DH.SAİD.d. 153/39; BEO. 2255/169113; BEO 2257/169236; İrade Hususi (İ.HUS.) 112/1321; Y.PRK.ASK. 226/103; DTA, YKL.d. 3942/81; BH.SAİD. 18958/30, Lef 1-4; Şura-yı Bahriye Defterleri (ŞUB.d.) 54/28. 9 Eylül 1903.

⁴⁴ BOA, Y.PRK.ASK. 206/57. Lef 2-3, Hikmet Paşa’dan Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti’ne (15 Kasım 1903); DTA, MKT. 1479/193. (31 Ağustos 1903); MUH. 1924/94. (3 Eylül 1903); BN. 220/5846. 25 Ekim 1903 tarihli irade-i seniyye sureti; DTA, BN. 424/16045. 15 Ekim 1903 tarihli Şura-yı Bahriye kararı.

⁴⁵ DTA, BN. 424/16046. Bahriye Nezareti’nin 29 Eylül 1903 tarihli yazısı.

⁴⁶ *Mecidiye* kruvazörünün inşa sürecine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ender Kuntsal, *Osmanlı Bahriyesi’nde Bir Amerikalı: Bucknam Paşa*, İstanbul 2017, s. 45-93; *Mecidiye*’nin masraflarına karşılık ödenen meblağ için ayrıca bkz. Nurdan Şafak, *Osmanlı – Amerikan İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 151-152.

⁴⁷ DTA, BN. 238/6630. Bahriye Yoklama Kalemî’nin 5 Ekim 1907 tarihli yazısı.

simlerinin yapılmasına ilişkin Padişah emri, Hikmet Paşa aracılığıyla Zonaro'ya iletilmiştir. Zonaro resimleri yapabilmek için o döneme ilişkin giysileri görmek amacıyla bazı gravür ve baskıları Hikmet Paşa'dan almıştır. Zonaro, Fatih dönemine ilişkin incelemeleri rahatça yapabilmek için Bahriye Müzesi'ne serbestçe girip çıkmasını Hikmet Paşa'nun sağladığını anlarında dile getirmiştir.⁴⁸

Diğer taraftan Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın 1903 yılında vefat etmesinden sonra Hikmet Paşa'nın zor günler geçirdiği, Bahriye Nezaretinde ve Yıldız Sarayı'nda aktif olarak bir görev verilmediği anlaşılmaktadır. Hikmet Paşa, Sultan II. Abdülhamit'e hitaben kaleme aldığı bir yazısında hem bu durumdan şikâyetçi olmuş hem de bazı farklı konulara değinmiştir. 15 sene müddetle Şehzade Burhanettin Efendi'nin eğitimiyle ilgilendiğini, Tersane-i Amire'de iki daire tesis ettiğini (Bahriye Müze ve Kütüphanesi ile Terzihane), İngiltere'ye sipariş edilen iki vapur ile bir kruvazörün inşasına nezaret etmek üzere bu ülkeye gittiğini ve gemilerden ikisini Midilli'ye kadar bizzat getirdiğini beyan etmiştir. İngiltere'de bulunduğu sürede İngiliz tersanelerini ve donanma gemilerini gezerek deniz harp sanayii ve denizciliğe ilişkin edindiği izlenimleri ayrıntılı raporlarla İstanbul'a bildirdiğini ifade etmiştir. Verilen bütün işleri layıkıyla yerine getirdiğini, hiçbir yolsuzluğunun bulunmadığını da dile getirerek, daha aktif olarak çalışabileceği bir iş verilmesi için talepte bulunmuştur.⁴⁹

Hikmet Paşa 14 Nisan 1906'da Bağdat ile Basra arasında Hazine-i Hâssa tarafından işletilmekte olan vapurlarla ilgili teknik hususlarda görüşlerine

⁴⁸ Fausto Zonaro, *Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl, Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri*, Hazırlayan: Cesare Mario Trevisone, Çevirenler: Turan Alptekin-Lotto Romano, YKY, İstanbul 2008, s. 261.

⁴⁹ Hikmet Paşa söz konusu raporunda ayrıca, uzun yıllar Bahriye Nazırı olarak görev yapan Hasan Hüsnü Paşa'nın sekiz yıl damadı olarak bulunmasına rağmen hâlâ bir evi dahi olmadığını ve kiracı olarak yaşadığını da açıklama gereği duymuştur. Altı senedir liva rütbesinde bulunmasına rağmen terfi ettirilmediği hususuna da değinmiştir. (Bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 226/103. Lef 1-2). Hikmet Paşa'nın "sekiz yıl damadı olduğum" diye bir ifadede bulunmasından da anlaşılmaktadır ki, Hasan Hüsnü Paşa'nın kızıyla olan evliliği sona ermiştir. Zaten aynı yıllarda kaleme aldığı bir diğer arzualinde "validem ve üç evladıyla kirada yaşamaktayım ve çok fazla da borcum bulunmaktadır" beyanı da Hikmet Paşa'nın maddi sıkıntılar içinde olduğunu açıklayan bir diğer ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. BOA, Y.PRK.AJZ. 40/27. Bu maddi sıkıntısının nedenlerine ilişkin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır.

başvurulmak üzere Emlâk-i Hümayûn Komisyonu azalığına atanmıştır. 31 Ocak 1907'de tesis edilen Emlâk-i Hümayûn İdare-i Nehriye Şubesi'ne müdür tayin edilmiştir. Bu görevdeyken Basra-Bağdat arasında Hamidiye Vapur İdaresi tarafından işletilmek için Belçika'daki Kokril fabrikasına sipariş verilen iki nehir vapurunun inşasına nezaret etmek üzere Belçika'ya gönderilmiştir. Vapurlarla birlikte Basra ve Bağdat'taki tersane için malzeme siparişi de verilmişti. 16 Haziran 1907'de ise mevcut görevlerine ilave olarak Hereke Fabrika-i Hümayûnu'nda her sene açılması kararlaştırılan Sergi Komisyonu'nun azalığı vazifesi de kendisine tevdi edilmiştir.⁵⁰

Diğer taraftan II. Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük havası içinde ülke genelinde çok sayıda sivil toplum örgütleri ve dernekler açılmaya başlamıştı. Bunlar arasında *Zâbitân-ı Bahriye Kulübü* de 1908 yılının Ekim ayında kurulmuş ve Hikmet Paşa kulübe başkan seçilmiştir. Kulübün fahrî başkanlığına ise kendisine yapılan teklifi kabul eden ve aynı zamanda resmî olarak Bahriye Nezareti yoklamasında kayıtlı bir zâbit olan Şehzade Burhanettin Efendi⁵¹ seçilmiştir. Hikmet Paşa'nın daha evvel şehzadenin hocalığını yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, bu ilişkisini ileriki yıllarda da sürdürdüğü görülmektedir. Burhanettin Efendi'nin de iştirak ettiği kulübün resmi açılış töreninde Hikmet Paşa'nın yaptığı konuşma *Ceride-i Bahriye*'de aynen yayınlanmıştır. Bu konuşmasında Paşa, Osmanlı donanmasının muvaffak olması için çalışacaklarını söylemiş, ilk defa açılış gerçekleştirilen böyle bir kulübe başkan seçilmesinden dolayı da üyelere teşekkür etmiştir. Amaçlarının birlik ve beraberlik içinde hareket etmek, bahriye ile ilgili gelişmeleri takip etmek, bilimsel konferanslar düzenlemek ve Osmanlı bahriyesinin ileri seviyeye taşınmasında sorumluluk üstlenmek olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Hikmet Paşa'nın kulübün açılışından kısa bir süre sonra Basra'ya tayin edilmesi ve sonrasında beş yıl kadar İstanbul'dan uzakta kaldığı göz önüne alındığında buradaki görevinin uzun sürmediği anlaşılmaktadır. Kulübün

⁵⁰ BOA, DH.SAİD.d. 153/39; Y.MTV. 306/140. 23 Şubat 1908; BEO. 3301/247527. Lef 1. 25 Nisan 1908; DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 1-4; *Salnâme-i Bahrî*, Sene 1307, s. 111.

⁵¹ Burhanettin Efendi'nin haricinde altı şehzade daha Bahriye'ye kaydolan şehzadeler arasında yer alıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, "Denizin Saraylıları: Bahriye'de Osmanlı Şehzadeleri", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, (2019), s. 42-65.

⁵² *Ceride-i Bahriye*, Sayı: 391, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), s. 41-42.

açılışına Burhanettin Efendi'nin davet edilmiş olmasının, daha sonra İttihatçılar tarafından Hikmet Paşa aleyhine kullanılacak bir argüman olacağına aşağıda değinilecektir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *bahriyede medeni bir teşebbüs* olarak nitelendirilen⁵³ Bahriye Kulübü'nün daha sonraki faaliyetlerine ilişkin fazla bir bilgi mevcut değildir. 1910 yılında kulübü daha etkin bir hâle getirmek amacıyla kulüp idaresi tarafından bahriye zabitlerine çağrı yapıldığı görülmektedir.⁵⁴

3.4. Mehmet Hikmet Paşa'nın Basra Bahriye Kumandanlığı

Hikmet Paşa, Bahriye Nezareti ile çeşitli komisyonlardaki yoğun mesaisini sürdürürken 1908 yılının Eylül ayında görev süresi iki yıl olmak üzere Basra Bahriye Kumandanlığına tayin edildi. Osmanlı Devleti'nin merkeze en uzak mevkilerinden biri olan Basra vilayetinde, o yıllarda II. Meşrutiyet'in ilanının da etkisiyle asayişsizlik had safhaya varmıştı. Aşiretlerin devlete karşı ayaklanmaları, kendi aralarındaki çatışmaları, Basra Körfezi'nde cereyan eden korsanlık, İngilizlerin her geçen gün bu bölgede nüfuz artırmaya yönelik çalışmaları Osmanlı Devleti'ni meşgul eden konular arasındaydı.⁵⁵

Osmanlı hükûmeti, stratejik bir konumda olan Basra'da yaşanan sorunların üstesinden gelmek amacıyla oradaki deniz kuvvetini güçlendirmek ve Basra'nın denizden savunulmasını sağlamak amacıyla olsa gerek Basra

⁵³ *Ceride-i Bahriye*, Sayı: 473, 20 Mayıs 1326 (2 Haziran 1910), s. 705.

⁵⁴ *Ceride-i Bahriye*, Sayı: 473, 20 Mayıs 1326 (2 Haziran 1910), s. 705-706.

⁵⁵ XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin Basra körfezi ve Basra vilayeti politikası ile Basra'nın siyasi, idari ve askerî durumuna ilişkin çalışmalar için bkz.: Ebubekir Ceylan, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*, London, 2011; Gökhan Çetinsaya, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, London, 2006; Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, Ankara 2004; Burcu Kurt, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, İstanbul 2015; Davut Hut, *XIX. Asrın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999; Mehmet Korkmaz, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

Bahriye Kumandanlığına üst rütbeli bir isim atamanın arayışı içindeydi. Hikmet Paşa'nın tayininden hemen önceki günlerde Bahriye Miralayı Hafız Hüseyin Bey rütbesi mirlivalığa yükselttiler 24 Şubat 1908'de Basra Komodorluğu'na tayin edilmişti. Fakat Hafız Hüseyin Paşa daha Basra'ya gitmeden görevden azledilmiş ve yerine aynı yılın Eylül ayında Hikmet Paşa tayin edilmiştir.⁵⁶ Bahriye Nezareti'nin tayin tezkeresinde, Hikmet Paşa'nın *muktedir ve liyakat sahibi, yabancı dil bilen bir bahriye ümerasından* olduğuna vurgu yapılmıştır.⁵⁷ Tayine itiraz eden Hikmet Paşa, başta sağlık sorunları olmak üzere birçok sebepten dolayı Basra'ya gitmek istemediğini bildirmiştir. Basra'ya yapılan atamalarda bir rütbe terfi kuralı olmasına rağmen bunun kendisine uygulanmadığını, tayinin kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla gerçekleştirildiğini beyan etmiştir. Görev mahalline gitmesine dair birkaç defa ihtarda bulunulmasına rağmen hasta olduğunu ifade ederek rapor almıştır.⁵⁸

Tayininin durdurulması için konuyu bir dilekçeyle Sadaret'e ileten Hikmet Paşa, kendisinin kurmay bahriye ümerasından ve topçuluk, torpidoculuk sahasında ihtisas sahibi olduğundan, ataşenavallık da dâhil olmak üzere yıllardır farklı görevlerde bulunduğundan bahsetmiştir. Girit Adası ihtilali ve 1897 Yunan Harbi zamanlarında mühim hizmetleri olduğunu, İngiltere, Belçika ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelere birçok defa resmi görevle giderek Osmanlı hükûmeti tarafından inşa ettirilen vapurlara nezaret ettiğini vurgulamıştır. Sadakat üzere olduğunun bütün bahriye zabıtlarınca bilindiğini, bunun bir göstergesi olarak kendisinin Bahriye Kulübü'ne başkan seçildiğini beyan etmiştir. Denizcilikle ilgili eserleri bulunduğunu, üç lisan bildiğini, Bahriye Nezareti bünyesinde iki resmi daire tesis ederek (müze ile terzihane) senelerce başarıyla idare ettiğini ifade etmiştir. Buna rağmen 10 yıldır liva rütbesinde kaldığını, bu durumun II. Meşrutiyet öncesi dönemde kendisinin himaye edilmediğinin ve o dönem idarecilerinin emellerine hizmet etmediğinin bir göstergesi olduğunu açıklamıştır. Basra Bahriye Kumandalığı'na bir süre önce paşalığa yeni terfi eden Hafız Hüseyin Paşa'nın tayin edildiğine ve kısa süre sonra da bu karardan vazgeçilmiş olmasına dikkat

⁵⁶ DTA, ŞUB.d. 657/172. 3 Mart 1908; MKT. 7543/142. 16 Şubat 1908; BN. 382/13844. 13 Eylül 1908 tarihli irade-i seniyye sureti.

⁵⁷ BOA, İrade Bahriye (İ.BH.) 8/18. 13 Eylül 1908; DTA, BN. 382/13844. 13 Eylül 1908 tarihli irade-i seniyye sureti; ŞUB.d. 669/24. 14 Eylül 1908.

⁵⁸ Mehmet Korkmaz, *a.g.t.*, s. 83.

çekmiştir. Rütbesinin terfi ettirilmeden Basra'ya tayin edilmiş olmasının ise askerî haysiyetine zarar verdiğini belirtmiştir.⁵⁹

Hikmet Paşa'nın itirazı, Sadaret tarafından cevaplandırılması amacıyla Bahriye Nezareti'ne havale edildiğinde, nezaret Hikmet Paşa'nın Basra'ya tayin edilme sebebinin, bölgenin ehemmiyeti gereği olduğu cevabını tekrarlamıştır.⁶⁰ Bunun üzerine Sadrazam Kâmil Paşa imzasıyla Bahriye Nezareti'ne gelen yazıda, Hikmet Paşa'nın kariyeri göz önüne alındığında nezaret bünyesinde münasip bir görevde istihdam edilmesinin daha uygun olacağı bildirilmiştir.⁶¹ Fakat Bahriye Nezareti'nin, Hikmet Paşa'yı Basra'ya gönderme konusunda ısrarlı bir tavır içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. 25 Ekim 1908'de nezaret tarafından Hikmet Paşa'ya yapılan tebligatta, 29 Ekim'de İstanbul'dan İskenderun'a hareket edecek olan Mesajeri Vapur Kumpanyası'nın bir gemisiyle Basra'ya gitmesi emri verilmiştir.⁶² Hikmet Paşa'nın uhdesinde bulunan Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi mührünü buraya yeni müdür olarak atanan Kolağası Hakkı Efendi'ye teslim etmesi için de tebligatta bulunulmuştur.⁶³

Hikmet Paşa ise hasta olduğunu bildirerek bir süre daha izin istemiştir. 1909 yılının Ocak ayı ortalarında İstanbul'dan geçecek olan Rus kumpanyasına ait bir vapurla Basra'ya gideceği cevabını vermiştir. İklimi ile havası vahim olduğundan birçok bahriyelinin sıhhatinin bozulmasına, hatta ölümüne sebep olan Basra'ya gönderilmesine rağmen rütbesinin terfi ettirilmemesine de sitem etmiştir. İtirazından bir sonuç alamayan Hikmet Paşa, Mısır'a giden bir posta vapuruna binerek 2 Şubat 1909 tarihinde İstanbul'dan hareket etmiştir.⁶⁴

Mısır'a vardığında Port Said limanı yakınlarındaki Grand Otel'e yerleşerek oradan Basra'ya gidecek vapuru bekleyen Hikmet Paşa bir süre sonra

⁵⁹ DTA, BN. 382/13844. Hikmet Paşa'dan Sadaret'e gönderilen arzuhal, 14 Ekim 1908.

⁶⁰ DTA, BN. 382/13844. Şura-yı Bahriye'nin 7 Kasım 1908 tarihli yazısı.

⁶¹ DTA, BN. 382/13844. Sadaret'ten Bahriye Nezareti'ne, 16 Kasım 1908.

⁶² DTA, BN. 382/13844. Tersane-i Âmire Kumandanı Osman Ramiz'den Hikmet Paşa'ya, 25 Ekim 1908.

⁶³ DTA, BN. 382/13844. Tersane-i Âmire Kumandanı Osman Ramiz'den Hikmet Paşa'ya, 7 Kasım 1908.

⁶⁴ DTA, BN. 382/13844. Tersane-i Âmire Kumandanı Osman Ramiz'den Hikmet Paşa'ya, 28 Kasım 1908; BN. 382/13844. Hikmet Paşa'dan Bahriye Nezareti'ne, 25 Aralık 1908; *Ceride-i Bahriye*, Sayı: 405, 22 Kanun-ı sâni 1324, s. 150.

Basra'ya vasıta bulamadığını, ailesiyle birlikte olduğundan parasının bittiğini ve hastalığını gerekçe göstererek 1909 yılının Şubat ayı sonlarında İstanbul'a geri dönmüştür. Mısır'da beklerken rahatsızlığı üzerine aldığı sağlık raporlarını Bahriye Nezareti'ne sunarak Basra'da hizmet yapmaya sağlığının müsait olmadığını tekrarlamıştır.⁶⁵

Hikmet Paşa İstanbul'a geldiğinde Bahriye Nezareti kendisini kadro dışı ilan etmiş, daha evvel verilmiş olan harcırahın geri tahsili maksadıyla aylık maaşından kesinti yapılmıştır. Bahriye Nezareti, Hikmet Paşa'nın izinsiz olarak dönmesini, askerî emirleri yok hükmünde telakki eden bir davranış olarak değerlendirmiştir. Basra'da icrası lazım gelen tedbirlerin alınmasını geciktirdiğinden aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere hakkında kanuni tahkikat yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁶

Aynı günlerde İstanbul'da 1909 yılının Nisan ayı ortalarında, tarihe *31 Mart Vak'ası* olarak geçen ve Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesine kadar giden süreci başlatan karışıklıklar başlamıştı. Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun İstanbul'daki isyancılara müdahale etmesinden sonraki günlerde II. Abdülhamit tahttan indirildi ve Mehmet Reşat tahta çıktı. Harbiye Nazırlığına getirilen Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, hükümet ile meclis üzerinde otorite kurarak sıkı ve sert bir yönetim uygulamasıyla öne çıktı. Bu sırada Hikmet Paşa, Harbiye Nazırı'na bir mektup yazarak yardım talep etti. Mektupta kullandığı ifadeler yeni dönemin ruhuna uygundu. Zira Sultan II. Abdülhamit dönemini *devr-i istibdat* olarak tanımlayan Hikmet Paşa mektubunda, o devirde uğranılan çeşitli zorluklara rağmen birçok tehlikeye göğüs gererek sadakatle hizmet edenlerin başında yer aldığını, buna rağmen şimdi bir yanlış anlaşılma eseri olarak zarara uğradığını bildirdi. Mühim hizmetlerde bulunmasına rağmen 10 para geliri dahi olmadığını beyan etti. 4-5 senedir şirketler tarafından kendisine iş teklifleri yapıldığını, kabul ettiği takdirde refahla geçinebileceğini, ama bahriyede hizmet etmek istediğini bildirdi.⁶⁷ Vaktiyle II. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Burhanettin Efendi'nin hocalığını yaptığından Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nun

⁶⁵ DTA, BN. 382/13844. Hikmet Paşa'dan Bahriye Nezareti'ne, 3 Mart 1909.

⁶⁶ DTA, ŞUB.d. 676/47. 27 Aralık 1908; 739/6. 18 Mart 1909; 739/134. 22 Mart 1909; 731/102. 19 Mayıs 1909; Tersane (TRS.), 1653/39. 15 Mayıs 1909; BN. 382/13844. 29 Temmuz 1909 tarihli Divan-ı Harp fezlekesi.

⁶⁷ DTA, BN. 382/13844. Hikmet Paşa'dan Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa'ya, 25 Mayıs 1909.

hışmına uğradığını vurguladı. Saray'a atamasının Bahriye Nezareti tarafından yapıldığını, Saray'la imtizaç edemediğinden beş yıl evvel oradan çıkarıldığını, şimdi ise bu yüzden mağdur edildiğini belirtti. Son 11 yılda rütbesinin terfi ettirilmediğini de hatırlattı. Sultan II. Abdülhamit'in kendisini katiyen sevmediğini, bu hususun Mabeyn erkânından tahkik edilebileceğini ifade etti. 31 Mart Vak'ası sırasında İstanbul'da bulunmasının irtica olaylarıyla kendisinin ilişkilendirilemeyeceği gibi Meşrutiyet'ten evvel Sultan II. Abdülhamit'in isteklerine hizmet etmediğine vurgu yaptı. Her türlü tahkikata hazır olduğunu da beyan etti.⁶⁸ Harbiye Nezareti tarafından bu mektuba ne cevap verildiği bilinmemekle beraber, Hikmet Paşa'nın lehine bir sonuç alınmadığı da anlaşılmaktadır.

Neticede Bahriye Nezareti tarafından Divan-ı Harb'e verilen Hikmet Paşa muhakeme sırasında tayinini, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası hükûmette etkinliğini artıran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan II. Abdülhamit dönemi idarecilerine karşı yaptığı kıyım kendisinin de maruz bırakılması olarak yorumlamıştır.⁶⁹ Diğer taraftan Bahriye Sıhhiye Heyeti tarafından hazırlanan raporda; Hikmet Paşa'nın bazı hastalıkları bulunduğu, fakat bunun Basra'da görev yapmasına engel olmadığı da açıklanmıştır.⁷⁰ Tahkikat sırasında Hikmet Paşa'nın Mısır'dan geldikten sonra kendisine Basra'ya gitmesine ilişkin ikinci bir tebligat yapılmadığı ve bahriyede kadro dışı ilan edildiğine dikkat çekilmiştir. Buna mukabil Hikmet Paşa, eğer kendisine Basra'ya gitme emri verilirse, hastalığına rağmen vatan ve millete hizmet etmek üzere görev yerine gideceğini beyan etmiştir.⁷¹

Bahriye Divan-ı Harbi'nde ferik rütbesinde reis ve aza bulunmaması göz önüne alınarak Hikmet Paşa, Nizamiye Divan-ı Harbi'nde muhakeme edilmişti.⁷² Yargılama neticesinde mahkeme heyeti tarafından hazırlanan fezleke, oy birliği ile men-i muhakeme kararıyla dava düşürülmüş, Basra'ya

⁶⁸ DTA, aynı vesika.

⁶⁹ Hikmet Paşa'nın 10 Temmuz 1909 tarihli ayrıntılı savunma yazısı için bkz. DTA, BN. 382/13844

⁷⁰ DTA, BN. 382/13844. Meclis-i Sıhhiye-i Bahriye'nin 15 Temmuz 1909 tarihli raporu.

⁷¹ DTA, BN. 382/13844. Divan-ı Harb-i Mahsus Riyaseti'nden Bahriye Nezareti'ne, 13 Temmuz 1909. Hikmet Paşa'nın Divan-ı Harp tahkikatına ilişkin ayrıca bkz. BOA, Bâbîali Evrak Odası (BEO.) 3556/266641; BEO. 3571/267760; İ.BH. 8/1327; DTA, BN. 382/13844.

⁷² DTA, BN. 382/13844. Bahriye Nezareti'nden Sadaret'e, 19 Haziran 1909.

tekrar tayin edilip edilmemesi hususu ise Bahriye Nezareti'nin tensibine bırakılmıştır.⁷³ Kararın açıklandığı günlerde yeni çıkarılmış olan *Tasfiye-i Rütbe Kanunu* gereğince Hikmet Paşa'nın rütbesi miralaya (albay) tenzil edilmiştir. Bu genel uygulamayla aynı zamanda birçok subayın rütbesi bir veya iki rütbe tenzil edilmiştir.⁷⁴ Böylece kendisinin sahip olduğu paşa unvanı da kalmadığından, bundan sonra Hikmet Bey olarak anılacaktır.

Basra'ya gideceğini ifade etmesi üzerine Hikmet Bey 1909 yılının Ağustos ayı sonlarında Basra Bahriye Kumandanlığına tekrar tayin edilmiştir. 1909 yılının Kasım ayından itibaren 1910 yılının Eylül ayına kadar yaklaşık bir yıl Basra'da görev yaptığı anlaşılan Hikmet Bey, Basra'ya gittiğinde orada harp gemisi olarak *Kilitbahir* korveti ile *Alus* vapuru bulunuyordu. 1910 yılının Ocak ayı sonlarında *Marmaris* gambotu da Basra'ya sevk edilmiştir. İki eski gemi ve bir gambotla nehir ve deniz güvenliğini sağlamanın mümkün olmayacağını Bahriye Nezareti'ne bildiren Hikmet Bey, Basra'daki en önemli eksikliğin yeterli sayıda gemi bulunmaması olduğuna dikkat çekmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri boyunca isyancı aşiretlerin daimi olarak kargaşa çıkardıklarını, küçük deniz vasıtalarından mürekkep kuvvetli bir filo teşkiline şiddetle ihtiyaç olduğunu bildirmiş ve vasıta eksikliğinden doğacak olumsuzluklar karşısında mesuliyet kabul etmeyeceğini beyan etmiştir.⁷⁵

Basra'daki gemilerin tamiri için uygun havuz bulunmaması, bölgede mart ayı ortasından itibaren artan hava sıcaklığının öğleden sonra çalışmaya mâni olması⁷⁶ ve nehirlerin muhafazasız kalması gibi hususlar, Hikmet Bey'in Bahriye Nezareti'ne bildirdiği temel sorunlar arasında yer almıştır. Diğer taraftan, Basra Tersanesi'ndeki bahriye asker ve zabıtlarının istihkakı olan elbiseler 1898 senesinden itibaren Tersâne-i Âmire bünyesinde açılan terzihane-den gönderiliyordu. Hatırlanacağı üzere, İstanbul'da görevliyken bu

⁷³ DTA, BN. 382/13844. Divan-ı Harbin 29 Temmuz 1909 tarihli fezlekesi.

⁷⁴ DTA, BN. 408/15204. Basra Bahriye Kumandanı Hikmet Bey'den Bahriye Nezaretine, 16 Temmuz 1910.

⁷⁵ BOA, Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.), 86-1/6. (14 Nisan 1910); DTA, MKT. 7385/19-20. (28 Ağustos 1909); 7578/183; Mehmet Korkmaz, *a.g.t.*, s. 336.

⁷⁶ 1899 senesi Temmuz ayında Basra'dan gönderilen ve İstanbul'da yayınlanmakta olan *Malumat* gazetesinde neşredilen bir mektupta, güneş sıcaklığının 44 dereceyi geçtiği ve aşırı sıcaklardan dolayı muzdarip durumda bulunduğu bilgisi verilmişti. *Malumat*, Sayı: 771, 4 Temmuz 1315 (15 Temmuz 1899), s. 2.

terzihanenin açılmasına öncülük eden Hikmet Bey, Basra Tersanesi bünyesinde de bir terzihane açmak üzere İstanbul'dan izin istemiştir. Basra'da askerî elbise imal edecek terzi bulunamadığından askerlerin elbiselerinin müteahhit vasıtasıyla Bağdat'ta diktirildiği, bunun yerine bir imalathane açılarak elbise ve kundura imal edilmesinin daha münasip olacağı üzerinde durmuştur. Bahriye Nezareti teklifi uygun görmüş ve bunların Basra'da imaline izin vermiştir.⁷⁷

Hikmet Bey, Bağdat civarındaki kömür madeni ve petrol yataklarına ilişkin de İstanbul'un dikkatini çekmiştir. Kömürün İngiltere'den, petrolün çoğunlukla Rusya'dan geldiğini, bu yüzden de yüz binlerce liranın memleket dışına çıktığını ifade etmiştir. Musul'da bulunan dört kömür madeninden nehir yoluyla Bağdat'a ve Basra'ya kömür naklinin kolay olacağını belirtmiştir. Van gölü civarında ve Fırat vadisinin bazı mevkilerinde zift ve petrol kaynakları olduğu haber alındığından bu kaynakların teknik bir heyet tarafından araştırılmasını istemiştir. Bulunacak petrolün modern teknolojiyle işletilmesi hâlinde dışarıya para gitmesinin önüne geçileceğini, aynı zamanda birçok kişiye de iş kapısı açılacağını bildirmiştir. Böylece zaten pek az kalan ormanların mahvolmaktan kurtarılmış olacağını vurgulamıştır. Bir İngiliz şirketinin (*Anglo-Persian Oil Company=APOC*) İran'ın Ahvaz taraflarında keşfettiği petrol kaynağını Muhammara'nın güneyindeki Abadan Adası'na demir borularla akıttığı malumatını da vermiştir.⁷⁸

Hikmet Bey, bölgenin yer altı ve yer üstü doğal zenginliklerine dair verdiği bilgilerle Osmanlı hükümetinin dikkatini bölgeye çekmeye çalışsa da bunda pek başarılı olduğu söylenemez. Dicle Nehri'nde Bağdat-Basra güzergâhında ticari nehir taşımacılığı yapan Osmanlı Devleti'ne ait İdare-i Nehriye ile aynı güzergâhta vapur işleten İngilizlerin ünlü Lynch Şirketi'nin birleştirilmesine karşı mütalaada bulunduğu da görülmektedir.⁷⁹ Bununla

⁷⁷ Mehmet Korkmaz, *a.g.t.*, s. 85.

⁷⁸ *DTA*, Mülga Bahriye Nezareti (MBN.), 666/277. Basra Bahriye Kumandanlığı'ndan Bağdat Vali ve Kumandanlığına. (25 Haziran 1910).

⁷⁹ *BOA*, BEO. 3679/275863. Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne, 6 Aralık 1909; *DTA*, MKT. 7596/133. 1 Ocak 1910. Söz konusu raporların tahlili için bkz. Mehmet Korkmaz, *a.g.t.*, s. 189. İdare-i Nehriye ile Lynch Şirketi'nin birleştirilmesine ve böylece Dicle, Fırat ve Şattülrap nehirlerinde vapur işletme imtiyazının Lynch Şirketi'nin eline geçmesine karşı gerek Osmanlı devlet ricali gerekse Irak kamuoyunda imtiyazın iptaliyle sonuçlanacak ciddi tepkilere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Burcu Kurt, *Osmanlı*

bağlantılı olarak, İngilizlerin Basra ve Basra Körfezi civarında her geçen gün artırmakta oldukları nüfuzlarına, onların aşiretlerle olan ilişkilerine ve buna karşı Osmanlı Devleti tarafından alınması gereken tedbirlere dair gönderdiği bir raporu da mevcuttur.⁸⁰ Basra'daki bahriyelilerin görev sürelerinin kısaltılmasını ve maaşlarına zam yapılmasını da isteyen Hikmet Bey, farklı bir iklimde yaşayan Basra'da maruz kalınan hastalıklar ve bölgenin önemli sağlık merkezlerinden biri olan Basra Bahriye Hastanesi'nin faaliyetleri hakkında da merkeze ayrıntılı bir rapor göndermiştir.⁸¹

Hikmet Bey'in Basra Komodorluğu görevi sırasında üzerinde durulması gereken bir diğer husus, o dönemde Basra Valisi olan Süleyman Nazif Bey ile yaşadığı sorunlardır. Süleyman Nazif Bey, Bağdat Valisi ve VI. Ordu Kumandanı Nazım Paşa⁸² ile Komodor Hikmet Bey'in ve bölgenin ileri gelen ailelerinden Basra Mebusu Nakibzade Seyyid Talib'in kendisine karşı muhalefet ederek işleri zorlaştırdıklarından bahisle İstanbul'a birçok defa şikâyetinde bulunmuştur. Bu durum bölgedeki üst düzey memurlar arasında yaşanan sorunları gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Yaşanan ihtilafların altında ise siyasi bazı yaklaşımlar olduğu, Süleyman Nazif Bey'in koyu bir İttihatçı olmasına karşılık Nazım Paşa'nın ve Hikmet Bey'in II. Abdülhamit dönemi

---

Irak'ında İngiliz Nüfuzuna Tepkiler: Dicle ve Fırat'ta Seyr-i Sefain İmtiyazı Teşebbüsü (1909-1913), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2009, s. 21-41. Lynch imtiyazına gösterilen tepkilerde başı çekenlerden biri de dönemin İttihatçı Bağdat mebusu Babanzade İsmail Hakkı idi. Buradaki rolü için bkz. Davut Hut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli: Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı, Editörler: Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh, İstanbul 2013, s.114-116.

⁸⁰ DTA, BN. 220/5864. Belge Nu: 1. Basra Bahriye Kumandanı Hikmet Bey'den Bahriye Nezaretine, 11 Ağustos 1910. Söz konusu raporun değerlendirmesi için bkz. Mehmet Korkmaz, a.g.t., s. 235.

⁸¹ DTA, MBN 677/381. XX. yüzyıl başlarında Basra'da yaşanan sağlık sorunları ve Basra Bahriye Hastanesi'ne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, a.g.t., s. 129-139.

⁸² Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği dönemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Artuç, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911)", *Bellekten*, Cilt: LXXIV, sayı 271 (Aralık 2010), s. 833-868.

ricalinden olmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁸³ Basra Valisi, vilayetinin genel sorumluluğu kendisine ait iken Nazım Paşa'nın asayişle alakalı olmayan meselelere müdahalesinden şikâyetçiydi. Valiye göre başta Seyyid Talib ve Hikmet Bey ile birlikte eşraftan bazı kimseler bölgedeki idareciler arasındaki ihtilafı körüklüyorlar ve bunda da başarılı oluyorlardı.⁸⁴ Süleyman Nazif'e göre Nazım Paşa, Hikmet Bey'i sağ kolu gibi görüyor, ona ve onun gibilere gereğinden fazla yakınlık gösteriyordu.⁸⁵ Onun bu değerlendirmesi, II. Abdülhamit devri devlet ricalinden olmasından dolayı, Hikmet Bey'e özellikle de İttihatçılar tarafından kuşkuyla bakıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Basra Valisi'nin şikâyetlerini Bâbıâli'ye bildirmesi üzerine Hikmet Bey'e ihtarda bulunmuş, vatanın el birliğiyle ilerlemesine çalışılmasının gerektiği bir dönemde bu gibi ihtilaflara son verilmesi ve vali ile uyumlu bir şekilde mesaide bulunması istenmiştir.⁸⁶ Süleyman Nazif ile Hikmet Bey arasındaki çekişmenin devletin menfaatlerini ilgilendiren konularda bertaraf edilerek müşterek çalışmaya yöneldiği de görülmektedir. Nitekim, yukarıda değinilen Lynch imtiyazı meselesiyle ilgili olarak, Basra-Bağdat arasında işleyen vapurların sorumluluğu ve idaresini uhdesinde bulunduran İdare-i Nehriye Şirketi'nin İngiliz Lynch Şirketi tarafından ele geçirilmesine yönelik yürütülmekte olan politikaya karşı Süleyman Nazif Bey, İdare-i Nehriye'nin başına Basra Komodoru Hikmet Bey'in geçmesini İstanbul'a teklif etmiştir. Böylelikle Lynch Şirketi'nin faaliyetlerinin bertaraf edileceği yorumunda bulunmuştur.⁸⁷

Basra Komodorluğu vazifesinde bulunanların görev süreleri iki yıl olmakla birlikte Hikmet Bey bu makamda bir yıl kadar bulunduktan sonra 2 Ocak 1911'de İzmir ve Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz/Ege Adaları) Komodorluğu görevine atanmıştır. Kendisi, 8 Mart'ta İzmir'e giderek vazifesine

⁸³ Basra'da yerel idareciler arasında yaşanan bu soruna dair ayrıntılı bilgi için bkz. Burcu Kurt, a.g.e., s. 105-106, 117-120; aynı yazar, "Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Yıl: 2012, s. 174-175.

⁸⁴ Burcu Kurt, a.g.e., s. 118.

⁸⁵ Burcu Kurt, a.g.m., s. 174-175.

⁸⁶ BOA, Dâhiliye Nezareti Mütenevvia (DH.MTV.), 14/1, Lef 3.

⁸⁷ BOA, BEO. 3679/275863. Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne. 6 Aralık 1909.

başlamış, aynı yılın Kasım ayında İzmir Donanma Cemiyeti Komiserliği vazifesi de kendisine verilmiştir.⁸⁸

3.5. Mehmet Hikmet Bey'in İzmir Komodorluğu'ndaki Faaliyetleri (2 Ocak 1911 - Ağustos 1913)

Hikmet Bey İzmir'e geldiğinde İzmir Komodorluğu emrinde çeşitli tür ve büyüklükte 10 adet gemi mevcuttu. Hikmet Bey'in İzmir'de görev yaptığı dönem 1911 yılının Eylül ayında başlayan Trablusgarp ve ardından patlak veren Balkan Harbi günlerine rastladı. O sırada İzmir'de *Muin-i Zafer* zırhlısı, *İzzettin* ile *Timsah* vapurları, *Yunus* torpidosu, Reji idaresine ait iki adet vapur, bir İtalyan vatandaşına ait olup o sırada cereyan eden savaş gereği el konulan *Roma* adlı römorkör ile bir mavna ile iki duba bulunuyordu. Bunların haricinde Selanik'te *Fuad*, Sisam'da *İhsaniye* ve Ayvalık'ta ise *Trabzon* adlı vapurlar mevcut olup bunlar da İzmir Komodorluğu emrindeydi. Harbiye Nezareti, savaş sırasında İzmir Komodorluğu'nun Müretteb İzmir Kolordu Kumandanlığı'nın vereceği emirlere göre hareket etmesini istedi. Hikmet Bey'in aldığı emirleri icra etmeden önce Bahriye Nezareti'ne sorması ve kolordudan aldığı bazı emirlere muhalefet etmesi üzerine Kolordu Kumandanlığı Hikmet Bey'i Harbiye Nezareti'ne şikâyet etti. Bu konu, Harbiye Nezareti ile Bahriye Nezareti arasında birtakım yazışmalara da sebep olmuştur.⁸⁹

Diğer taraftan İtalya ordusunun Trablusgarp, Bingazi ve Derne'ye karşı başlattığı saldırı ve işgal girişiminin üzerinden aylar geçmiş olmasına rağmen İtalyanlar beklemedikleri bir direnişle karşılaşmışlardı. Bunun üzerine savaş Trablusgarp dışına yayma politikasına sarılan İtalya böylelikle Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp üzerindeki direnişini kırmak istiyordu. Bu amaçla Akdeniz'de bazı Osmanlı sahil şehirlerini topa tutan (Beyrut 1911) İtalyan kuvvetleri bazı adaları da işgal etti (Rodos ve On İki Ada). Çanakale Boğazı'na

⁸⁸ BOA, DH.SAİD.d. 153/39; DTA, YKL.d. 3942/81; BH.SAİD. 18958/30, Lef 1-4.

⁸⁹ DTA, BN. 451/17870. İzmir Komodoru Hikmet Bey'den Bahriye Nezaretine, 31 Ekim 1911.

saldırı düzenleyen (18 Nisan 1912) İtalyan donanması, Kızıldeniz’de de gambotlardan oluşan Osmanlı filosuna saldırarak büyük zarar verdi.⁹⁰

Osmanlı donanmasına göre üstün bir deniz gücüne sahip olan İtalya donanmasının hareketlerini artırması üzerine âni bir saldırıya karşı İzmir limanının tahkimi için de çalışmalar yapıldı. Müretteb İzmir Kolordu Kumandanlığı, ticari gemilerin yanaşmasına mâni olmayacak tarzda birkaç geminin batırılarak İzmir limanının kapatılması ve harp gemilerindeki topların karaya çıkarılıp tespit edilecek mevkilere tabiye edilmesi emrini verdi. İzmir limanı sahillerinin torpillenmesi için verilen emir üzerine de 1912 yılının Mart ayı sonlarında Hikmet Bey’in kumandasında çalışma başlatılmıştır.⁹¹

Muin-i Zafer korvetindeki 15 cm.lik topların sökülüp karaya tabiye edilmesine ilişkin karara, düşman gemilerindeki daha büyük çaplı topların karadaki topları susturulabileceği gerekçesiyle itiraz eden Hikmet Bey, topların gemide kalması durumunda düşmana daha fazla tahribat vereceği mütalaa-sında bulundu. Topların çıkarılması için çeşitli vasıtalara ihtiyaç olduğunu, bunun yerine liman girişinin taş ve dubalarla kapatılmasını önerdi.⁹² Hikmet Bey’in karşı görüş bildirmesi Harbiye Nezareti’nin ihtarına sebep oldu. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa tarafından Bahriye Nezareti’ne gönderilen yazıda, alt rütbedeki subayların verilen emirlere uymaları istendi.⁹³ Harbiye Nezareti’nin ihtarına Bahriye Nazırı Hurşit Paşa imzasıyla gönderilen cevapta; Müretteb İzmir Kolordu Kumandanlığı’nın verdiği emirlere itaat edilerek topların gemiden karaya çıkarılması için Hikmet Bey’e talimat gönderildiği bildirildi. İzmir’de bu kadar tartışmaya sebep olacak donanma gücü

⁹⁰ Trablusgarp Harbi esnasında İtalyanların savaşı yaydığı alanlardan biri olan Kızıldeniz’deki Osmanlı-İtalyan çekişmesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, “Kızıldeniz’de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz’de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, (Şubat 2013), s. 17-43.

⁹¹ DTA, BN. 451/17870. İzmir Müretteb Kolordu Kumandanlığının 12 Aralık 1911 tarihli yazısı.

⁹² DTA, BN. 451/17870. Hikmet Paşa’dan Bahriye Nezareti’ne, 31 Ekim 1911.

⁹³ DTA, BN. 451/17870. Bahriye Nezareti’nden Harbiye Nezareti’ne, 30 Kasım 1911; DTA, BN. 451/17870. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa’dan Bahriye Nezareti’ne, 2 Aralık 1911. Bu yazıda, 93 Harbi’nde Tuna Nehri filosunun bir serdarın kumandasına verilmiş olmasının devletin berrî ve bahrî kuvvetlerinin birlikte kullanılması uygulamasının Avrupa’dan daha evvel fiiliyata geçirilmesinin bir ispatı olduğuna da dikkat çekilmişti.

bulunmadığı halde her iki tarafın da ihtilafa sebebiyet vermiş olmalarının kabul edilemeyeceği aynı cevapta yer aldı.⁹⁴ Hikmet Bey ise Müretteb İzmir Kolordu Kumandanı İsmail Fazıl Paşa'nın emirlerine uyulmadığı gibi bir hususun söz konusu olmadığını, hatta paşanın, harbin başından beri yaptığı işler sebebiyle kendisini takdir ettiğini bildirdi. Buna rağmen İstanbul'a şikâyet edilmesinin üzücü olduğunu yazdı. Topların karaya çıkarılması için gece ve gündüz çalışıldığını da bildirdi.⁹⁵

İzmir limanının eski gemilerin batırılarak kapatılmasına ilişkin konu da tartışmaya sebep olmuştur. Hikmet Bey'in eski gemilerin patlayıcı maddeler kullanılarak batırılması önerisi, Bahriye Nezareti tarafından milletin parasını israf ettikten sonra işin içinden sıyrılıp çıkmak olarak yorumlanmıştı. Bu değerlendirmeye üzüldüğünü ifade eden Hikmet Bey, gemilerin patlayıcı maddelerle batırılmaları durumunda bunların düşman tarafından denizden çıkarılıp kullanılmasının önüne geçileceği görüşünü savunmuştur. İsrاف iddiası doğruysa kendisine hakarete varan bir cevap yazılması yerine hakkında tahkikat açılmasının icap edeceğini ifade etmiştir. Harbin ilanından beri yaptığı hizmetlerin herkes tarafından görüldüğünü, bunun için iltifat ve mükâfat beklerken tahkikata uğrayacak olmasının memlekette devam etmekte olan bazı yolsuzluklara bir çare teşkil edecekse gereğinin yapılmasını istemiştir.⁹⁶

Düşman saldırısı anında *Muin-i Zafer* korveti ile *İzzettin* vapurunun stim üzerinde her an batırılmaya hazır hâlde bulundurulmasının Müretteb İzmir Kolordu Kumandanlığı tarafından tebliği sonrası da bazı tartışmalar yaşanmıştır. Vapurların stim üzerinde bulundurulmalarının kazanlarının fayrap edilemeyecek derecede harap olmasına sebep olacağı gerekçesiyle bu emre karşı çıkan Hikmet Bey konuyu Bahriye Nezareti'ne bildirmiştir. Nezaret, komodora yönelik Müretteb İzmir Kolordu Kumandanlığı'nca münasip olmayan emir verilmesinin doğru olmadığı yorumunu yapmıştır. Komodora karşı haysiyet kırıcı muamelede bulunulmasının tasvip edilemeyeceği, bahriyeye ait hususlarda verilecek emirlerin komodorla istişare edildikten sonra alınması gerektiği beyan edilmiştir.⁹⁷ Bahriye Nezareti tarafından dile getirilen bu

⁹⁴ DTA, BN. 451/17870. Bahriye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne, 3 Aralık 1911.

⁹⁵ DTA, BN. 451/17870. Hikmet Bey'den Bahriye Nezareti'ne, 3 Aralık 1911.

⁹⁶ DTA, BN. 451/17870. İzmir Komodoru Hikmet Bey'den Bahriye Nezareti'ne, 10 Nisan 1912.

⁹⁷ DTA, BN. 451/17870. Bahriye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne, 24 Temmuz 1912.

konunun perde arkası Hikmet Bey'in aşağıdaki yazısından öğrenilmektedir. Buna göre Hikmet Bey kolordu kışlasına çağrılmış ve kendisine iki geminin stim üzerinde bulundurulması emri verilmiş, buna muhalif görüş beyan etmesi üzerine kolordu kumandan vekilinin tehdit ve tahkirine maruz kalmıştır. Konuyu Bahriye Nezareti'ne bildiren Hikmet Bey, eksik vasıtalar olmasına rağmen emrindeki bahriyelilerin olağanüstü gayretle çalıştıklarını, bizzat gemi süvarilerinin başlarında bulunarak geceleri dahi çalışıldığı bilgisini paylaşmıştır. Eğer harp hâli olmasa aldığı tehdit karşısında hemen istifayla cevap verilmesinin tabii olduğunu ilave etmiştir. İzmir'e tayin edilmesinin kendisinin talebi olmadığını, bilakis bunca senelik hizmetine karşı daha layık makamlarda olması gerekirken burada hizmet ettiğini ifade etmiştir.⁹⁸

Tam bu esnada 1912 yılının Mayıs ayı sonlarında İzmir'de bulunan harp gemilerindeki toplar ve topları kullanan zabitler ile efrat, Harbiye Nezareti'nin talep ve ısrarı üzerine kara ordusuna verilmiştir. Toplar karaya tabii edildiklerinden İzmir'de bahriyeye ait sadece nakliye vasıtaları, bahriye zabıt ve efradı ile kara ordusuna destek hizmetlerinden başka yapılacak bir iş olmadığı Bahriye Nezareti tarafından açıklanmıştır.⁹⁹

Hikmet Bey, İzmir'de sorunlu günler geçirmiş olsa da yapmış olduğu hizmetleri sebebiyle birçok makamdan teşekkür ve takdir almıştır. Anadolu Garp Ordusu Kumandanlığı, 30 Temmuz 1912 tarihli telgrafında kendisini takdir etmiştir. Balkan Harbi sırasında Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından hastane gemisi olarak kullanılan ve Balkanlardan göçmenlerin nakli hususunda cemiyetin emrinde önemli görevler üstlenen *Bahr-i Ahmer Vapurunu*'nun¹⁰⁰ bakımı hususunda Hikmet Bey'in önemli gayretleri görülmüştür. Cemiyetin reisi Doktor Sabit Bey tarafından ve cemiyetin Mısır'daki reisi

⁹⁸ DTA, BN. 451/17870. Komodor Hikmet Bey'den Bahriye Nezareti'ne, 22 Temmuz 1912.

⁹⁹ DTA, BN. 451/17870. İzmir Komodoru Hikmet Bey'den Bahriye Nezareti'ne, 27 Mayıs 1912.

¹⁰⁰ Söz konusu vapurun Balkan Harbi esnasındaki faaliyetleri ile Balkanlardan İzmir'e vapurlarla göçmen nakline ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz "Balkan Harbi'nde Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Türkiye'ye Yönelik Sağlık ve İnsanî Yardım Faaliyetleri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 10, sayı: 20, Ağustos 2012, s. 1-22.

Prens Ömer Tosun Paşa tarafından Hikmet Bey'in çalışmaları takdirle karşılanmıştır. Adı geçenler tarafından kendisine teşekkür mektupları gönderilmiştir.¹⁰¹

16. Kolordu Kumandanı Mirliva Mehmet Hakkı Paşa¹⁰² da İstanbul'a gitmek üzere İzmir'den ayrılırken Hikmet Bey'e gönderdiği 4 Ekim 1912 tarihli yazısında, askerî birliklerin sevk ve idaresinde gösterdiği başarılı çalışmaları ve birlikte çalıştığı dönemde kendisine gösterilen yardım için teşekkür etmiştir.¹⁰³ Aynı şekilde 1911-1912 yıllarında İzmir Kuva-yı Mürettebe Kumandanı olarak görev yapan Ferik İsmail Fazıl Paşa, görevden ayrılırken İzmir Komodoru Hikmet Bey'e gönderdiği 29 Mayıs 1913 tarihli veda yazısında, "*Sizinle olan mesaimizde, gerek mesleğinize gerekse İngilizce ve Fransızca lisanlarına tam vukufiyetiniz, ayrıca âdab ve muaşeret hususundaki hâl ve hareketleriniz iftihar edilecek bir derecededir. Emrinizde bulunanları çok iyi idare ettiğinizi de gördüm. Aldığınız emirleri ifa hususundaki kabiliyetinizi tecrübeyle takdir ederim. Liyakatiniz ve mesleki tecrübenizle bahriye sınıfında büyük bir makamı işgal hakkına sahip olduğunuzu tasdik ederim.*"¹⁰⁴ ifadelerine yer vermiştir.

İzmir'deki görev süresini tamamlamasının ardından 30 Ağustos 1913'te İstanbul'a gelen Hikmet Bey'in yerine Bahriye 2. Daire Reisi olarak görev yapmakta olan Kalyon Kaptanı Ramiz Bey tayin edilmiştir. 6 Eylül 1913'te tedavi için Avrupa'ya gitmek üzere üç ay izin alan Hikmet Bey, 29 Ocak 1914'te albay rütbesinden emekli olmuştur. Böylelikle bahriyedeki 32 yıllık muvazzaf meslek hayatı sona ermiştir.¹⁰⁵

3.6. Hikmet Paşa'nın Aldığı Madalya ve Nişanlar

¹⁰¹ DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 1.

¹⁰² Balkan Harbi sırasında Şark Ordusu'na bağlı 16. Kolordu Kumandanlığı görevinde bulunan Mirliva Mehmet Hakkı Paşa, sonradan Günçan soyadını almıştır. Bkz. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Ankara 1993, s. 20.

¹⁰³ DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 4.

¹⁰⁴ DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 3.

¹⁰⁵ Aynı dönemde Muhakemat Dairesi Reisi Halil Paşa, Masarifat Reisi Rasim Paşa, Bahriye Divan-ı Harp Reisi İsmail Paşa ve Ali Paşa gibi amirallerin emekliliğe sevk işlemi yapılmıştır. Hikmet Bey de aynı grup içinde emekli edilenler arasında yer almıştır. Bkz. DTA, BH.SAİD. 18958/30; MBN, 481/24.

Görev yaptığı dönem boyunca oldukça başarılı işler yaptığı anlaşılan Hikmet Bey'in taltif edildiği madalya ve nişanlar ile bunların verilmiş tarihleri şöyledir: Beşinci Rütbeden Mecîdî Nişanı (13 Ocak 1887), Gümüş Girit Madalyası (24 Ekim 1891), İftihar Madalyası (1 Eylül 1892), Dördüncü Rütbeden Mecîdî Nişanı (4 Eylül 1892), Dördüncü Rütbeden Osmânî Nişanı (6 Ocak 1893), Gümüş Liyakat Madalyası (5 Mart 1893), Altın Girit İftihar Madalyası (13 Mayıs 1894), Üçüncü Rütbeden Osmânî Nişanı (7 Eylül 1894), Üçüncü Rütbeden Mecîdî Nişanı (8 Kasım 1894), Gümüş İmtiyaz Madalyası (1 Şubat 1896), İkinci Rütbeden Mecîdî Nişanı (25 Mayıs 1896), Hamiyet-i Vatanîye Madalyası (29 Mart 1897), İkinci Rütbeden Osmânî Nişanı (13 Ocak 1898), Yunan Muharebe Madalyası (29 Temmuz 1898), Birinci Rütbeden Mecîdî Nişanı (1898), Altın Liyakat Madalyası (4 Ekim 1905). Ayrıca 1891'de Yunan Hükûmeti, 1896'da İran Hükûmeti, 1898'de Fransa ve Almanya devletleri ile 1899'da Karadağ Prensi, 1908'de de Belçika Hükûmeti tarafından kendisine çeşitli derecede nişanlar verilmiştir.¹⁰⁶

3.7. Mehmet Hikmet Paşa'nın Vefatı

Hikmet Paşa'nın emekli olmasından ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki hayatına dair pek fazla malumat bulunmamaktadır. Gerçi emekli olur olmaz ticarete atıldığını kendisi ifade etmekteyse de ne iş yaptığıyla ilgili bilgi mevcut değildir. Yine kendisinin kaleme aldığı özgeçmişinde yazdığına göre, Birinci Dünya Harbi döneminde Almanya ve Avusturya'ya giderek ordu ve donanmanın ihtiyacı olan malzemelerin tedarikinde görev almıştır.¹⁰⁷ Emekli olduktan sonra Büyükkada'da ikamet ettiği bilgisi de mevcuttur.¹⁰⁸ Soyadı kanunu çıkmasından sonra Salahor soyadını almıştır. 1928 yılında *Yavuz-Havuz Davası* ile ilgili olarak TBMM Tahkikat Encümeni'nin, kendisinden bilirkişi olarak rapor talep etmesi üzerine bir rapor hazırlayarak Encümen'e göndermiştir.¹⁰⁹ Vefat etmeden birkaç yıl evvel Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde görev

¹⁰⁶ BOA, İrade Taltifat (İ.TAL.), 240/1318, 456/1326; BEO. 3423/256657; DTA, BH.SAİD, 18958/30. Lef 5; *Ceride-i Bahriye*, 29 Teşrin-i evvel 1307, sayı: 64, s. 139.

¹⁰⁷ "Muhtasar Terceme-i Hâl", Özer Ali Önkal Arşivi.

¹⁰⁸ Bu bilgi sayın Özer Ali Önkal Bey'den alınmıştır.

¹⁰⁹ DTA, Bahriye Vekaleti (BV.) 270/5669.

yaptığını kendisi ifade etmektedir.¹¹⁰ Vefat ilanında “*sâbık belediye cemiyeti azasından*” ifadesinin bulunması, onun bir süre bu görevi ifa ettiğini göstermektedir.¹¹¹ Hikmet Bey 4 Eylül 1934 tarihinde Salı günü 71 yaşındayken vefat etmiştir.¹¹² Ertesi gün Beşiktaş’taki Sinan Paşa Camii’nde öğle namazına müteakip kılınan cenaze namazının ardından Yahya Efendi Dergâhu haziresindeki hususi kabrine defnedilmiştir.¹¹³

4. Mehmet Hikmet Paşa’nın Telif ve Tercüme Eserleri

Çalışkan olduğu kadar üretken kimliğiyle de temayüz eden Hikmet Bey’in denizciliğe dair telif ve tercüme ettiği çok sayıda eseri mevcuttur. Bunlardan günümüze intikal eden eserleri şunlardır:

4.1. *Hendese Tertibi*: El yazması bir eser olup Hikmet Bey tarafından Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresine bağışlanmıştır. 1881 yılında, yani Hikmet Bey’in henüz Bahriye Mektebi’nde talebe iken kaleme almış olduğu bir eserdir.¹¹⁴

4.2. *Mir’at-i Sıhhat-i Bahriye ve Mecruhîne Muâvenet*: Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi’nde (Demirbaş Numarası: Y. 13378) bulunan yazma eserin 1884-1885 yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Eser, 159 sayfadan ibaret olup çizgili defter kâğıdına rik’a yazıyla kaleme alınmıştır. Eserde çeşitli hastalıklar ile bunların tedavileri, kimi ilaçlar hakkında bilgiler, yaralanma esnasında yapılacak tıbbi müdahaleler gibi hususlar yer almaktadır.¹¹⁵

4.3. *Sefâin-i Harbiye ve Ticâriye-i Osmâniye’nin Islâhı Hakkında Lâyiha*: Hikmet Bey’in Sağ Kolağası rütbesindeyken, 1 Ekim 1890 tarihinde kaleme aldığı bu lâyiha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde (T.Y. 4124) kayıtlı olup 16 sayfa ve 4 varaktan ibarettir. Lâyihanın sonunda

¹¹⁰ “Muhtasar Terceme-i Hâl”, Özer Ali Önkal Arşivi.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1934, s. 4.

¹¹² Hikmet Paşa’nın vefat tarihine ilişkin bilgi, sayın Özer Ali Önkal Bey tarafından lütfedilmiştir.

¹¹³ *Cumhuriyet*, 5 Eylül 1934, s. 4.

¹¹⁴ *Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, s. 10.

¹¹⁵ Eserin kapağı için bu makalenin ekler kısmına (EK-2) bakınız.

bazı Avrupa devletlerindeki bahriye ümera ve zabitlerinin unvanları ve bunların Osmanlı Devleti'ndeki karşılıklarını gösteren bir liste mevcuttur.

4.4. Terakkiyât-ı Cedîde-i Bahriye: Eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde (T.Y. 4177) kayıtlı olup 113 sayfadan ibarettir. Eser, aynı isimle 1897 senesinde Bahriye Matbaası tarafından basılmıştır. Hikmet Bey bu çalışmasını Fransızca yazılmış bir kitabı esas alarak hazırladığını, İngilizce, Fransızca ve Rumca olarak konuya dair bazı kitap ve dergilerden de istifade ettiğini açıklamaktadır. İnşaat-ı Bahriye, Bahriye-i Harbiye ve Bahriye-i Ticariye ana başlıkları bulunan eserin bazı kısımları resimlerle desteklenmiştir. Birinci bölümde gemi ve vapurların inşasına ilişkin teknik ayrıntılar, ikinci bölümde büyük harp gemilerinin silahları, düvel-i muazzama ile diğer bazı devletlerin donanma ve bahriyeleri hakkında malumat verilmiştir. Son bölümde ise ticaret gemileri, yolcu vapurları ve gezinti gemileri hakkında bilgi paylaşılmıştır.

4.5. Karadeniz Kılavuzu: Hikmet Bey tarafından tercüme edilen bu eser, önce Bahriye Nezareti'nin süreli resmi yayını olan *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*'nin 1891-1893 yılları arasında yayınlanan muhtelif sayılarında tefrika edilmiştir. Daha sonra kitap hâline getirilmiş ve Bahriye Erkân-ı Harbiye Dairesi'nin onayından geçtikten sonra 1896 yılında (H. 1314) Matbaa-i Bahriye'de basılmıştır. Karadeniz'e seyahat edecek gemicilere rehber olmak üzere hazırlanan 418 sayfalık eser, İngiltere Bahriye Nezareti tarafından seri hâlde neşrolunan Karadeniz Rehberi adlı eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır. Eser basıldıktan sonra bir nüshası Padişaha takdim edilmek üzere Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir.¹¹⁶ Eserin matbu bir nüshası Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

4.6. Tahtelbahirler ve Göreceklere İşler: Denizaltılar ve işlevleri hakkında yazıldığı anlaşılan bu eser, 26x18,5 cm ebadında ve 129 sayfa olup 1318 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹¹⁷

4.7. Harb Zamanında Sefâin-i Ticâriye ve Hamûleleri: (Mütercimi: Mehmet Hikmet), Bahriye Matbaası, İstanbul 1330, 51 sayfa. Eser, İngiltere Bah-

¹¹⁶ DTA, BN. 435/16666. Bahriye Nezareti'nin 31 Ocak 1897 tarihli arz tezkeresi.

¹¹⁷ *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu- Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz, I. Cilt, İstanbul 2004, s. 209.

riye İstihbarat Şubesi tarafından hazırlanan İngiliz askerî ceridelerinden tercüme edilen bilgilerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Eserin matbu bir nüshası Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

4.8. Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi: Bahriye Matbaası, İstanbul 1315, 56 sayfa, 39 cm. Hikmet Bey'in Süleyman Nutki Bey ile birlikte hazırladığı bu eserin basım yılı dış kapakta 1317, iç kapakta ise 1315 olarak yazılıdır. Eserin matbu bir nüshası Deniz Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

4.9. Diğer Eserleri: Hikmet Bey tarafından hazırlanan ve yukarıda künyeleri verilen telif ve tercüme eserlerin hâricinde Maarif Nezâreti'nin izniyle *Terbiye-i Etfâl* adlı bir eseri, *Âyine-i Efâl-i Lisân-ı Fransevî* adlı Türkçe-Fransızca matbu bir eseri, Mecmûa-i Fünûn-ı Bahriye'nin eki olarak Matbaa-i Bahriye'de basılan *Denizde İntişâr-ı Revgan*¹¹⁸ ve yine aynı şekilde *Almanya'da Müdafaa-i Sevâhil, İngiliz Zirhlısı Viktorya'nın Sûret-i Garkı* adlı mufassal ve resimli bir eseri mevcuttur. Adı geçen bu son eserleri ile *Heyet-i Fülkiye, Sûret-i Keoâkib* ve *Sıhhatnüümâ-yı Bahriyyûn* adlarında basılmamış eserlerinin bulunduğu bilgisi, Hikmet Bey tarafından Sicil-i Ahvâl Umumi Komisyonu'na takdim edilen tercüme-i hâl varakasında ifade edilmektedir.¹¹⁹ Bunun yanı sıra Bahriye Nezâreti'nin resmî süreli yayınlarından olan *Ceride-i Bahriye* ile *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*'de yayınlanan telif ve tercüme çok sayıda makalesi mevcuttur.¹²⁰

¹¹⁸ Mehmet Hikmet, "Denizde İntişâr-ı Revgan", *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*, Yıl 1, Sayı 7 (Kânun-ı evvel 1305), s. 269-273; aynı mecmua, Yıl 1, Sayı 8 (Kânun-ı sâni 1305), s. 292-301; aynı mecmua, Yıl 1, Sayı 9 (Şubat 1305), s. 344-355; aynı mecmua, Ağustos 1308, s. 201-231.

¹¹⁹ DTA, BH.SAİD. 18958/30, Lef 5; BN. 382/13844.

¹²⁰ Bu makalelerden biri için bkz. Mehmet Hikmet, "Almanya'da Müdafaa-i Sevâhil Tanzimatının Mevadd-ı Mühimmesi", *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye*, Mayıs 1306, s. 86-95. 1889-1914 yılları arasında Bahriye Nezâreti tarafından iki haftada bir yayınlanan *Ceride-i Bahriye* ve ayda bir yayınlanan *Mecmua-i Fünun-ı Bahriye* adlı süreli yayınların, bu makalenin hazırlanması sırasında yapılan araştırmalarda tam koleksiyonlarına ulaşmak mümkün olamamıştır. Ulaşıldığı takdirde yapılacak incelemelerde eğer varsa Mehmet Hikmet Bey'in diğer telif ve tercüme makalelerine erişim imkânı da doğacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada son dönem Osmanlı bahriyesinde önemli makamlarda bulunan Mehmet Hikmet Paşa'nın hayat hikâyesi ele alınmış ve askerî faaliyetleri tespit edilmiştir. Başarılı bir eğitim hayatı geçiren Hikmet Paşa'nın Bahriye Mektebi'nden sınıf ikincisi olarak mezun olması onun bu başarısındaki göstergelerinden biridir. Hikmet Paşa'nın hayatı incelendiğinde onun ehliyet ve liyakat sahibi olup bahriye mesleğine büyük ilgi duyduğu, bu durumunu görevli olduğu işlerde oldukça aktif ve başarılı bir konuma getirdiği görülmektedir. Meslek hayatındaki başarılarının yanı sıra Sultan II. Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi'ye hoca olarak tayini, Yıldız Sarayı'na padişah yaveri olarak atanması ve Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın damadı olması gibi hususlar da dikkate alındığında Hikmet Paşa'nın emsallerine nazaran biraz daha ön planda olmasına kapı aralamıştır. Bu durum aynı zamanda ikbal basamaklarını hızla çıkmasını sağlamıştır. 1892'de binbaşı, 1893'te kaymakam (yarbay), 1896'da miralay ve üç yıl sonra ise mirliva rütbesine hızla terfi etmesi bunun göstergesidir. Rütbe terfilerini kısa sürede almasının, onun meslek hayatındaki çalışkanlığı ve başarılarıyla ilgili olduğu kadar, karar alma mercilerine olan yakınlığıyla da ilgili olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

1897 yılında atandığı ve 11 yıl boyunca sürdürdüğü Bahriye Müze ve Kütüphane İdaresi müdürlüğünün Hikmet Bey'in meslek hayatında önemli bir yeri olmuştur. Bu kurumun tesisi, teşkili ve geliştirilmesine ilişkin yaptığı çalışmalar ayrı bir kıymet taşımaktadır. Tersâne-i Âmirî bünyesinde Terzihane'nin açılışına da öncülük eden Hikmet Paşa, iyi derecede İngilizce ve Fransızca bildiğinden gemi inşasına nezaret etmek üzere resmî görevle Amerika Birleşik Devletleri'ne ve bazı Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Bu vesileyle gittiği ülkelerin deniz ticaretini, bahriye teşkilatını, tersane ve donanma gemilerini inceleme imkânı bulmuştur. Buna ilişkin tecrübe ve görüşlerini yazmış olduğu çok sayıdaki telif ve tercüme eserinde, makalelerinde ortaya koymuştur. Bu yönüyle Hikmet Paşa, döneminin eli kalem tutan, aydın bahriye ümerası arasında yer almıştır.

Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın vefatı (1903) ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden (1909) sonraki yıllarda ise Hikmet Paşa zor günler geçirmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası oluşan yeni askerî ve sivil

iktidar eliti ve bilhassa İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Hamidiye dönemi ricalinden olduğu gerekçesiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve bir bakıma sürgüne, Basra'ya gönderilmiştir. Bu tayine karşı aldığı tavır üzerine Divan-ı Harbe sevk edilmişse de beraat etmiştir. Kendince münasip görmediği bir takım uygulamalara ve haksızlıklara itiraz etmekten çekinmeyen Hikmet Paşa, gösterdiği gayret ve başarılarının da takdir edilmesini isteyen bir tavır sergilemiştir. Bu yönüyle, yetenekli, çalışkan ve başarılı gibi, bu makalede sıklıkla vurgulanan vasıflarının yanında kendine güvenen, cesur ve özgün bir karakter taşıdığını da söyleyebiliriz.

Trablusgarp ve Balkan Harbi yıllarında İzmir Komodoru olarak görev yapan Mehmet Hikmet Paşa'nın, bu dönemdeki gerek İzmir limanının tahkimine yönelik gerekse Balkanlardan Müslüman ahalinin Anadolu'ya denizyoluyla nakli için yaptığı işler takdirle karşılanmıştır. 1914 yılının başlarında emekliliğe sevk edilen Hikmet Bey'in, 1934 yılında vefat edene kadar geçirdiği 20 yıllık hayatına dair ise şimdilik fazla bir malumat mevcut değildir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi [BOA]

Bâbîâli Evrak Odası (BEO.):

2255/169113; 2257/169236; 3301/247527; 3423/256657; 3556/266641;
3571/267760 ;

3679/275863.

Dâhiliye Nezareti Mütenevvia (DH.MTV): 14/1.

Dâhiliye Nezareti Muhâberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.): 86-1/6.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD.d.): 153/39.

İrade Bahriye (İ.BH.): 8/18; 8/1327

İrade Hususî (İ.HUS.) : 112/1321.

İrade Taltif (İ.TAL.): 240/1318, 456/1326.

Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.): 41/88; 306/140.

Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AJZ.): 40/27

Yıldız Perakende Askerî (Y.PRK.ASK.): 35/68; 51/40; 51/41; 54/35; 192/73;
206/57; 226/103.

1.2. Deniz Müzesi Komutanlığı, Deniz Tarihi Arşivi [DTA]

Bahriye Nezareti Sicill-i Ahvâl İdaresi (BH.SAİD.) : 18958/30.

Bahriye Vekâleti (BV.): 270/5669.

Bahriye Nezareti (BN.): 220/5846; 238/6630; 382/13844; 408/15204;
424/16045; 424/16046; 435/16666; 438/16949; 451/17870; 661/26430.

Mülga Bahriye Nezareti (MBN.): 481/24; 666/277; 677/381.

Bahriye Nezareti Mektubi Kalemi (MKT.): 7385/19-20; 7543/142 ; 7578/183;
7596/133; 1062/35; 1479/193.

Şura-yı Bahriye Defterleri (ŞUB.d.): 54/28; 657/172; 669/24; 676/47; 731/102;
739/6.

Tersane (TRS.): 1653/39.

Bahriye Nezareti Yoklama Kalemi Defterleri (YKL.d.): 3942/81.

Fotoğraf Arşivi Koleksiyonu: AA.605-606.

2. Kitap ve Makaleler

AKKAYA, Tayfun, "İstanbul Deniz Müzesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 23, İstanbul 2001, s. 304-305.

ARTUÇ, Nevzat, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909-15 Mart 1911)", *Belleten*, Cilt: LXXIV, sayı 271 (Aralık 2010), s. 833-870.

Bahriye Müzesi Katalogu, (Hazırlayan: Ali Sami), Bahriye Matbaası, İstanbul 1333/1917.

CEYLAN, Ebubekir, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*, I.B. Tauris, London, 2011.

ÇAKMAK, Aydın - Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallık", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 66 (2017/2), İstanbul 2017, s. 77-106.

ÇETİNSAYA, Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Routledge, London, 2006.

ÇOKER, Fahri, *Deniz Harp Okulumuz 1773*, Deniz Basımevi Md.lüğü, İstanbul 1977.

GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

GÜRÇAY, Lütfi, *Gemici Dili*, Deniz Matbaası, İstanbul 1943.

HUT, Davut, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Osmanlı Entelektüeli: Babanzade İsmail Hakkı (1876-1913)", *Tarihimizden Portreler: Osmanlı Kimliği*, Prof. Dr. Cevedet Küçük Armağanı, Editörler: Zekeriya Kurşun-Haydar Çoruh, İstanbul 2013, s. 101-122.

KORKMAZ, Mehmet, "Balkan Harbi'nde Mısır Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Türkiye'ye Yönelik Sağlık ve İnsanî Yardım Faaliyetleri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 10, sayı: 20, Ağustos 2012, s. 1-22.

KORKMAZ, Mehmet, "Denizin Saraylıları: Bahriye'de Osmanlı Şehzadeleri", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, (2019), s. 42-65.

- KORKMAZ, Mehmet, "Kızıldeniz'de Rekabet: 1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 21, (Şubat 2013), s. 17-43.
- KUNTSAL, Ender, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı: Bucknam Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- KURŞUN, Zekeriya, *Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar (1871-1916)*, TTK Yayınları, Ankara 2004.
- KURT, Burcu, *Osmanlı Irak'ında İngiliz Nüfuzuna Tepkiler: Dicle ve Fırat'ta Seyri-i Sefain İmtiyazı Teşebbüsü (1909-1913)*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2009.
- KURT, Burcu, "Irak'ta "Muktedir" ve "Müşteki" Bir İttihatçı: Süleyman Nazif Bey'in Basra Valiliği", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Yıl: 2012, s. 155-179.
- KURT, Burcu, *Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum 1908-1914*, Küre Yayınları, İstanbul 2015.
- Müze ve Kütüphane İdaresinde Mevcut Âsâr-ı Nefise ve Kütüb-i Mütenevvia Fihristi*, (Hazırlayanlar: Miralay Hikmet-Binbaşı Süleyman Nutki), Bahriye Matbaası, İstanbul 1315.
- Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, Hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu- Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz, I. Cilt, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz. Nurcan Bal, DZKK. Yayınları, İstanbul 2003.
- Süleyman Nutki, *Kamus-ı Bahrî*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1917.
- Süleyman Nutki, "Bahriye Müze ve Kütüphanesi", *Donanma Mecmuası*, Sene 4, Sayı 31-7 (Eylül 1328), s. 347-352.
- ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı – Amerikan İlişkileri*, OSAV Yayınları, İstanbul 2003.
- ÜNVER, Metin, "A Lesser Known Branch in the Ottoman Imperial Dockyard: Tir-i Guverte", *Between Continents, Proceedings of the Twelfth Symposium on Boat and Ship Archaeology*, ed. Nergis Günsenin, İstanbul, Türkiye, 7 - 12 September 2009, Ege Yayınları, İstanbul 2012, s.189-193.
- YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti'nde Askerî İstihbarat (1864-1914)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

ZONARO, Fausto, *Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl, Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri*, Hazırlayan: Cesare Mario Trevigne, Çevirenler: Turan Alptekin-Lotto Romano, YKY Yayınları, İstanbul 2008.

3. Basılmamış Tezler

HUT, Davut, XIX. Asrın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

KORKMAZ, Mehmet, Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2018.

4. Süreli Yayınlar

Bahriye Salnâmesi, Onuncu Def'a, Matbaa-i Bahriye, (Hicrî 1317).

Ceride-i Bahriye, Sayı: 18, 6 Şubat 1305.

Ceride-i Bahriye, sayı: 38, 11 Kasım 1890.

Ceride-i Bahriye, Sayı: 391, 2 Teşrin-i Evvel 1324.

Ceride-i Bahriye, Sayı: 405, 22 Kanun-ı sâni 1324

Ceride-i Bahriye, Sayı: 473, 20 Mayıs 1326.

Cumhuriyet, 5 Eylül 1934.

İkdam, 27 Nisan 1901, 8 Mayıs 1901; 8 Haziran 1903; 25 Haziran 1903.

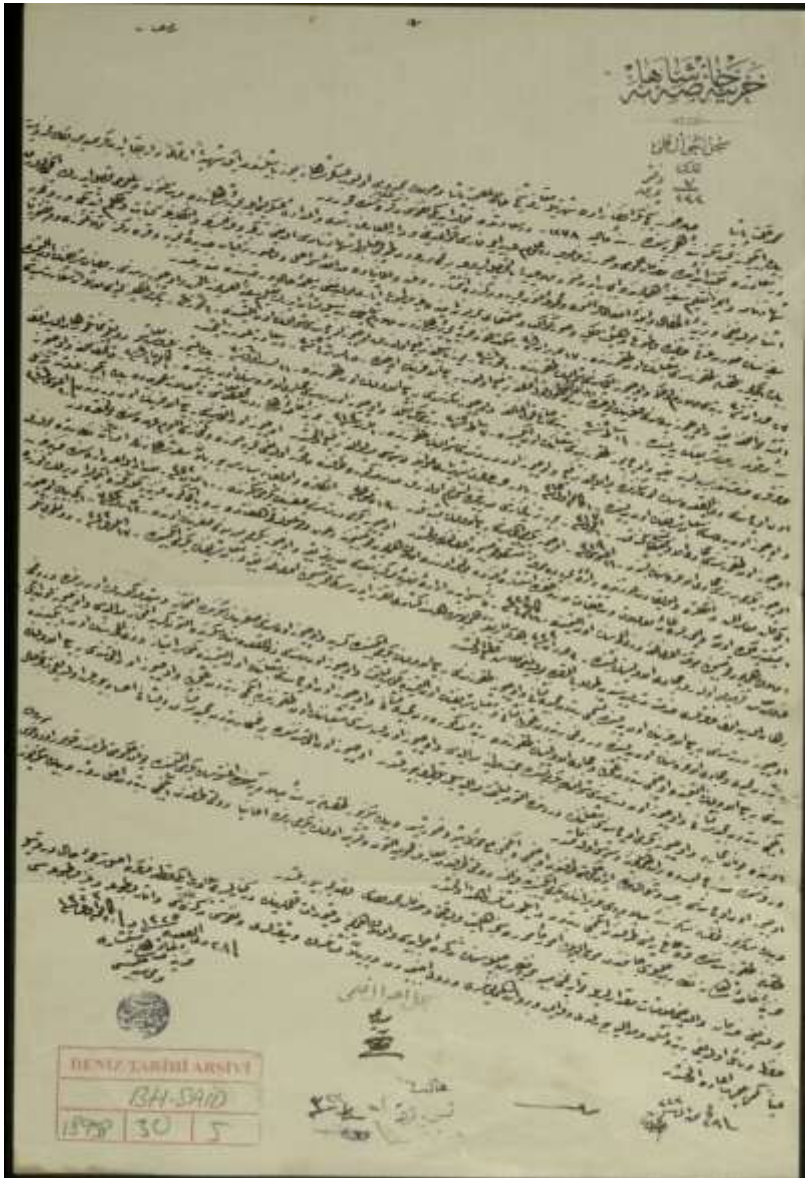
Malumat, Sayı: 771, 4 Temmuz 1315.

Mecmua-i Fünun-ı Bahriye, Sayı: 7-9, (Kanun-ı Evvel-Şubat 1305); Mayıs 1306; Ağustos 1308.

Salnâme-i Bahrî, Matbaa-i Bahriye, sene 1307.

Tercümân-ı Hakikat, Sayı: 5869-669, 1 Eylül 1897.

EKLER

EK-1: Hikmet Paşa'nın Hazine-i Hassa Sicill-i Ahval Komisyonu'na Sunduğu 2 Ocak 1908 Tarihli Özgeçmişi. (Kaynak: DTA, BH.SAİD. 18958/30. Lef 5).

EK-3: Hikmet Bey, Bahriye ve Müze Kütüphane İdaresi Müdürlüğü Yaptığı Dönemde Müzenin Kütüphanesinde Personel ile Birlikte (Sağdan 3. sırada). Onun hemen sağına ise Muavini Binbaşı Süleyman Nutki Bey bulunmaktadır. (Kaynak: Deniz Müzesi Fotoğraf Arşivi Nu: AA. 605).

EK-4: Mirliva Hikmet Paşa'nın Bir Fotoğrafı. Fotoğrafın altında "Müze-i Bahrî Müessislerinden Mirliva Hikmet Paşa" yazısı bulunmaktadır. (Kaynak: Deniz Müzesi Fotoğraf Arşivi, Nu: AA.606).

“FOUNDER DIRECTOR OF THE NAVAL MUSEUM AND LIBRARY
ADMINISTRATION MEHMET HIKMET (SALAHOR) PASHA (1863-1934): HIS
LIFE, MILITARY ACTIVITIES AND WORKS”

Abstract

Mehmet Hikmet Pasha worked in various departments and commissions of the Ottoman Navy after his graduation from Turkish Naval Academy (Bahriye Mektebi) in 1882. He served as a naval attaché inside the Embassy in Athens. During the reign of Abdulhamit II, he became the Sultan's aide-de-camp at Yıldız Palace. In 1897, he was appointed to the founding director of the Naval Museum and Library Administration and the opened of Tailor House (Terzihane) in Imperial Arsenal (Tersane-i Âmire). In the following years, Hikmet Pasha had accomplished many different high-level missions in the navy and accomplished successful works. Afterwards he was sent to many European countries and USA with an official duty to inspect the construction of ships. He found the opportunity to examine the maritime trade, naval organization, shipyards and ships of several countries. His experience and opinions on this subject can be followed from his published works. Despite the fact that Hikmet Pasha had important positions in the late Ottoman navy and had many copyrighted and translated works, there is not much information about the current literature. This study aims at revealing the life story of Mehmet Hikmet Pasha (1863-1934), who worked in important positions of late Ottoman navy.

Keywords

Mehmet Hikmet (Salahor) Pasha, Naval Museum and Library, Museology, Librarianship, Ottoman Navy